

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Sedem slobodných umení na ceste medzi antikou a stredovekom

Bakalárska práca

Trnava 2022

Michaela Brašeňová

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Sedem slobodných umení na ceste medzi antikou a stredovekom

Bakalárska práca

Študijný program: Bakalárske štúdium (Bc.)

Školiace pracovisko: Katedra pedagogických štúdií

Študijný odbor: Sociálna pedagogika a vychovávateľstvo

Vedúci práce / školiteľ: doc. PhDr. Andrej Rajský, PhD.

Trnava 2022

Michaela Brašeňová

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE

Pedagogická fakulta

ZADANIE ZÁVEREČNEJ PRÁCE

Meno, priezvisko a tituly študenta: Michaela Brašeňová

Študijný program: Bakalárske štúdium (Bc.)

Typ záverečnej práce: Bakalárska práca

Názov práce: Sedem slobodných umení na ceste medzi antikou a stredovekom

Meno, priezvisko a tituly vedúceho práce: doc. PhDr. Andrej Rajský, PhD.

Školiace pracovisko: Katedra pedagogických štúdií

Meno, priezvisko a tituly vedúceho pracoviska: prof. PhDr. Ing. Blanka Kudláčová, PhD.

Anotácia záverečnej práce: Teoreticky koncipovaná bakalárska práca popisuje historické a kultúrne premeny vo vzdelávaní medzi starovekom a stredovekom. Jej súčasťou je zoskupenie poznatkov o dynamike vývoja koncepcie slobodných umení, ktoré sa stali kostrou stredovekého vzdelávania a dodnes sú pokladané za bohatstvo starovekého sveta.

Jazyk, v ktorom sa práca vypracuje: slovenský

Dátum schválenia zadania: 26.02.2021

Podpis vedúceho práce: _____

doc. PhDr. Andrej Rajský, PhD.

Pod'akovanie

Týmto by som sa chcela pod'akovať svojmu školiteľovi, doc. PhDr. Andrejovi Rajskeému, PhD. za odbornú pomoc, za dôležité rady a za usmernenie pri písaní mojej práce. Ďalej sa chcem pod'akovať svojej rodine, že mi umožnila venovať sa môjmu štúdiu.

Čestné vyhlásenie

Čestne vyhlasujem, že som bakalársku prácu vypracovala samostatne a použila len literatúru, ktorú uvádzam v zozname.

Tnava 5.4.2022

Abstrakt

BRAŠEŇOVÁ, Michaela: Sedem slobodných umení na ceste medzi antikou a stredovekom, Bakalárska práca, Katedra pedagogických štúdií, Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, vedúci bakalárskej práce: doc. PhDr. Andrej Rajský, PhD. Trnava 2022, počet strán 63.

Táto bakalárska práca pojednáva o koncepcii siedmich slobodných umení. Vysvetľuje jej historické a kultúrne premeny medzi starovekým pohanstvom a kresťanským stredovekom. Prvá časť práce sa venuje historickej koncepcii slobodných umení a všeobecnej vzdelanosti v dielach antických predstaviteľov tohto obdobia. Základné informácie nám poskytujú dve diela, ktoré mali výrazný vplyv na systém vzdelávacích predmetov. Prvé dielo, *Noctes Atticae*, napísal rímsky spisovateľ Aulus Gellius, druhé dielo s názvom *Saturnalia* vytvoril milovník kultúry Macrobius. Obidve diela sa snažia o zachovanie a predanie nadobudnutých poznatkov svojej doby. Druhá časť opisuje vnímanie slobodných umení v začínajúcom kresťanstve a ich obhajobu predstaviteľom kresťanského staroveku Aureliom Augustinom. V tretej časti sa práca zameriava na alegorický príbeh Martiana Capellu, *De nuptiis Philologiae et Mercuri*. Toto dielo je primárnym zdrojom siedmich slobodných umení, pretože tomuto autorovi sa ako prvému podarilo obhájiť jednotný cyklus systematického vzdelávania. Posledná časť popisuje preniknutie cyklu siedmich slobodných umení do stredovekého vzdelávania a pomocou Cassiodora ich začlenenie do kresťanského sveta. Hlavným cieľom práce je zoskupenie základných poznatkov o dynamike vývoja koncepcie slobodných umení medzi starovekom a stredovekom a analýza tohto vývoja na základe kritérií kontinuity (kritérium trvácnosti) a diskontinuity (kritérium historickej a kultúrnej podmienenosti). Zároveň úloha tejto práce je rozbor Capellovho diela *De nuptiis* z pohľadu premostenia idey všeobecnej vzdelanosti medzi starovekom a stredovekom.

Kľúčové slová: sedem slobodných umení, antická tradícia vzdelávania, Martianus Capella, Aulus Gellius, Macrobius, slobodné umenia v kresťanskej tradícii, stredoveká vzdelanosť

Abstract

BRAŠEŇOVÁ, Michaela: Seven Liberal Arts on the road between Antiquity and the Middle Ages, Bachelor Thesis, Department of Educational Studies, the Faculty of Education of Trnava University, Tutor: doc. PhDr. Andrej Rajský, PhD. Trnava 2022, 63 pages.

This bachelor thesis deals with the concept of seven liberal arts. It explains the historical and cultural changes between ancient paganism and the Christian Middle Ages. The first part deals with the historical concept of liberal arts and general education in the works of ancient representatives of this period. Basic information is provided by two works that had a significant impact on the system of educational subjects. The first work, *Noctes Atticae*, was written by the Roman writer Aulus Gellius, the second work, called *Saturnalia* was created by Macrobius, a culture lover. Both works try to preserve and sell the acquired knowledge of their time. The second part describes the perception of the liberal arts in the beginning of Christianity and their defense by the representative of Christian antiquity Aurelio Augustin. In the third part, the work focuses on the allegorical story of Martian Capella, *De nuptiis Philologiae et Mercuri*. This work is the primary source of the seven liberal arts, as this author was the first to defend a unified cycle of systematic education. The last part describes the penetration of the cycle of seven liberal arts into medieval education and, with the help of Cassiodor, their integration into the Christian world. The main goal of the thesis is to group basic knowledge about the dynamics of the development of the concept of liberal arts between antiquity and the Middle Ages and to analyze this development on the basis of criteria of continuity (criterion of permanence) and discontinuity (criterion of historical and cultural conditionality). At the same time, the task of this work is an analysis of Capello's work *De nuptiis* from the point of view of bridging the idea of general education between antiquity and the Middle Ages.

Keywords: seven liberal arts, ancient tradition of education, Martianus Capella, Aulus Gellius, Macrobius, liberal arts in the Christian tradition, medieval education

Obsah

Úvod	9
1 Koncepcia siedmich slobodných umení a jej história v období antiky	11
1.1 Slobodné umenia v starovekom Grécku	12
1.2 Formovanie siedmich slobodných umení v antickom Ríme	15
1.2.1 Náuky grécko-rímskej kultúry a ich spracovanie v dielach Aula Gellia a Flaviusa Macrobia Ambrosia	17
1.2.2 Rozbor diela <i>Noctes Atticae</i>	19
1.2.3 Rozbor diela <i>Saturnalia</i>	25
2 Vnímanie slobodných umení s nástupom kresťanstva	32
2.1 Aurelius Augustinus	33
3 Rozbor diela Martiana Capellu <i>De nuptiis Philologiae et Mercurii</i>	37
3.1 Charakteristika náuk v diele <i>De Nuptiis</i>	38
3.1.1 Kniha tretia: Gramatika	42
3.1.2 Kniha štvrtá: Dialektika	43
3.1.3 Kniha piata: Rétorika	43
3.1.4 Kniha šiesta: Geometria	44
3.1.5 Kniha siedma: Aritmetika	45
3.1.6 Kniha ôsma: Astronómia	46
3.1.7 Kniha deviata: Harmónia	47
4 Vzdelanosť v ranom stredoveku	49
5 Zhrnutie	57
6 Záver	59

7 Použitá literatura	61
-----------------------------------	-----------

Úvod

Táto bakalárska práca objasňuje historický a kultúrny vývin vzdelávania, ktorého hlavnou zložkou bolo vyučovanie slobodných umení. Bakalárska práca je teoreticky koncipovaná a jej hlavným cieľom je zoskupenie poznatkov o dynamike vývoja koncepcie slobodných umení medzi starovekom a stredovekom a analýza tohto vývoja na základe kritérií kontinuity (kritérium trvácnosti) a diskontinuity (kritérium historickej a kultúrnej podmienenosti). Ďalším cieľom je vysvetliť premostenie idey všeobecnej vzdelanosti medzi starovekom a stredovekom a vysvetliť snahu a analyzovať kroky, ktoré viedli k vytvoreniu symbiózy medzi antickou tradíciou a nastupujúcim kresťanstvom. K cieľom sme si zadefinovali nasledujúce výskumné otázky: 1. Aké predmety boli pokladané za dôležité v jednotlivých historických obdobiach? Inými slovami, čo musel slobodný občan ovládať, aby bol pokladaný za vzdelaného? 2. Aké faktory ovplyvňovali výber potrebných predmetov? 3. Kto sa o zachovanie antickej vzdelanosti zaslúžil najviac? 4. Ako ovplyvnilo kresťanstvo starovekú vzdelanosť? 5. Aké predmety sa zachovali a ustálili v koncepcii siedmich slobodných umení? K objasneniu tejto problematiky postupujeme systematicky, a to z časového hľadiska. Rozdiely a vývin vo vzdelávaní západnej civilizácie skúmame v období od 5. st. pred Kristom až po raný stredovek, cca do 11. st. po Kristovi. Opierame sa pritom o poznatky najväčších mysliteľov skúmaných období. Konkrétne analyzujeme dielo Aula Gellia, Macrobia a primárnym zdrojom poznatkov sa stáva Martianus Capella. Náš výskum závisí od historického vývoja skúmaného problému. Metódou pre zber dát je štúdium dokumentov, teda analýza historických textov. Prvá kapitola opisuje začiatky systematickej výučby a dôležitosť všeobecného poznania sveta. Rozborom dvoch najvýznamnejších literárnych diel antického obdobia, *Noctes Atticae* od Aula Gellia a *Saturnalia* od Macrobia, sa snažíme, rovnako ako ich autori, o sprostredkovanie dôležitých informácií z gréckej a rímskej vzdelanosti a kultúry so zameraním na predmety siedmich slobodných umení. V druhej kapitole si priblížime nástup kresťanstva a snahu sv. Augustína dať pohanskú múdrosť a náuky do služieb šírenia evanjelia. V tretej kapitole sa venujeme už uzavretému cyklu siedmich slobodných umení, ktorý ako prvý predstavil učiteľ Martianus Capella vo svojom výnimočnom príbehu *De nuptiis Philologiae et Mercurii*. Toto dielo je pre nás primárnym zdrojom slobodných umení, a to hlavne preto, že na rozdiel od Aula Gellia, ktorý všeobecnú vzdelanosť popisoval subjektívne - ako súper Grékov, a Macrobius, ako osobnosť snažiaca sa prijať a uchovať všetko dedičstvo, Martianus už predstavuje vzdelanie prostredníctvom náuk

nezávisle, nezaujato a objektívne, do popredia sa dostáva len jeho poňatie kozmického rádu, ktorý sa transformuje do náukového cyklu. Petrovičová (2010, s. 169) jeho snahu výstižne opísala vetou: „*Kultúrne a literárne dedičstvo oslavuje využitím v dejí, svojím textom však smeruje inam, do budúcnosti, a tak symbolicky završuje cestu, ktorou všeobecné vzdelanie v latinskej kultúre urazilo.*“ Posledná kapitola už pojednáva o začlenení cyklu slobodných umení do školstva ranného stredoveku. Najdôležitejšou postavou, záchrancom antického dedičstva a kultúry tejto doby sa stal Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus Senator¹, ktorý si uvedomoval dôležitosť tohto vzdelávania a podarilo sa mu ho začleniť do kresťanskej viery. Tým si sedem slobodných umení vyslúžili čestné miesto v stredovekom vzdelávaní a svoju rolu zohrávajú dodnes.

Sokrates učil o nesmrteľnosti duše, ktorá ešte pred svojím narodením do tela, je v stave úplného poznania a zmyslom vzdelania je vlastne rozpamätanie, spätné začleňovanie rozpojených znalostí do pôvodnej celistvosti. Z toho vyplýva, že cieľom štúdia siedmich slobodných umení bolo stúpať späť k jednote pomocou jednotlivých predmetov trivium a kvadrivium, čiže nájsť pôvodný prameň (v klasickej tradícii je to jediný účel poznania). Takže časom a rozumom týchto sedem slobodných umení ponúka príležitosť znovu nadobudnúť pôvodné znalosti celistvej povahy vesmíru – vrátane jeho samého ako neoddeliteľnej súčasti.

¹ V práci uvádzam len ako Cassiodorus

1 Konceptia siedmich slobodných umení a jej história v období antiky

Od antiky až po renesanciu tvorilo základ vzdelávania sedem slobodných umení². Tieto vyučovacie predmety uzákonili alexandrijskí učitelia a rozdelili ich do dvoch stupňov. Na nižšom stupni vzdelávania sa výučba zameriavala na literárne umenia. Patrila tam gramatika, rétorika a dialektika (nazývané aj studium formale, trivium). Vyšší stupeň vzdelávania sa zameriaval na matematické disciplíny, konkrétne aritmetika, geometria, astronómia a harmónia (studium reale, kvadrivium). Na sklonku antiky sa tento systém hlbšie rozpracoval a v stredoveku práve táto koncepcia tvorila základ vzdelávania (Kudláčová, 2009).

Ako píše Kennedy (1999) vo svojej publikácii, tento stredoveký program slobodných umení tvoril komplexné vzdelávanie v starovekom Grécku, ktoré bolo neskôr súčasťou rozsiahlych kultúrnych štúdií v Ríme, napríklad u Cicera. V staroveku boli tieto umenia ideálnym myslením pre filozofov alebo program čítania a štúdia pre dospelých, ktorí sa vzdelávajú v slobodnom povolání, so zameraním na rozvoj všeobecných intelektuálnych schopností, na rozdiel od pracovných zručností.

Lundyová a kol. (2015) vo svojej knihe, ktorá nesie názov *Kvadrivium*, popisuje vyučovanie opierajúce sa o sedem slobodných umení takto. Tri z nich, trivium, tvorené gramatikou, dialektikou (dnes už pod názvom logika) a rétorikou, pokrývajú dar výrečnosti, vrátane schopnosti skladať poetiku. Trivium jazyka je založené na základných a objektívnych hodnotách pravdy, krásy a dobra. Gramatika zisťuje dobrú stavbu jazyka, dialektika slúži ako nástroj hľadania pravdy a rétorika vyučuje, ako dodať jazyku pri vyjadrovaní pravdy aj krásu. Zostávajúce štyri, kvadrivium, skúmajú samotné čísla pomocou aritmetiky, čísla v priestore má na starosti geometria, astronómia pojednáva o číslach v priestore a v čase a posledná harmónia sa zaoberá otázkou čísel v čase. Kvadrivium vychádza z najuctievanejšieho zo všetkých predmetov ľudského záujmu – čísla. Tento súbor predmetov poskytuje bezpečné a spoľahlivé stupne k dosiahnutiu pravdy, dobra a krásy zároveň, čo vedie k dosiahnutiu esenciálnej harmonickej celistvosti, tzv. hudbe sfér. Pytagoras, už pred 2500 rokmi objavil, že ľúbezný pocit z hudobnej harmónie pochádza z pomeru medzi frekvenciami tónu vyjadrenými malými celými číslami. Vyvodil tak metafyzický záver, podľa ktorého celá príroda pozostáva z harmónie čísel. Stal sa tak predchodcom predpokladu modernej fyziky, podľa ktorej sa príroda riadi

² V práci nerozlišujem medzi pojmi umenie, náuka a disciplína, používam ich synonymne

zákonmi vyjadrenými v matematickej forme. Ľudia však nezostali objavovať a skúmať len veci okolo nich. Svoje pohľady obracali do kozmu. V staroveku sa siedmim nebeským telesám priradovali hudobné tóny. Každé nebeské teleso malo svoj tón. Bola to história hľadania rádu, pravidelnosti a zmyslu kozmu. Planéty boli podozrievané z udržiavania tajných zväzkov. Hudbou sfér boli nazvané jemné a dokonalé súzvučky tónov vyludzované planétami. Táto hudba sfér sa časom pretransformovala do troch základných zákonov pohybu nebeských telies od nemeckého astronóma Johanesa Keplera.

Moderná veda je možno vo viacerých smeroch výkonnejšia ako stredoveké náuky, často jej však chýba ich výtvarný a intelektuálny pôvab, bez ktorého žiadne poznanie nemôže byť úplne (Lundyová a kol., 2015).

1.1 Slobodné umenia v starovekom Grécku

Aby sme obsiahly celý vývoj tohto vzdelávacieho systému, musíme začať už v ranom klasickom období (pol. 5. st. pred Kristom) a to konkrétne pri sofistoch. Toto široké myšlienkové hnutie sa upriamuje „na možnosti človeka udomáčniť sa vo svete, ktorý je mu vlastný – predovšetkým v obci.“ (Bilasová a kol., 2008, s. 36).

V tej dobe bol cieľ výchovy harmonický rozvoj duševnej aj telesnej stránky človeka, čo znamenalo stať sa krásnym a dobrým. Preto sa výchova zameriavala hlavne na rozvoj telesnej zdatnosti, rozumovej zdatnosti – vyučovala sa gramatika, čítanie, písanie, počítanie a múzickej zdatnosti – hudba, tanec, spev a poézia. Táto vysoká úroveň vzdelanosti bola určená len slobodným občanom, čiže mužom. Takto usporiadané vyučovanie bolo zamerané na výchovu vojska a podriadená bola vojenským cieľom. Zmena prišla až so spomínanými sofistami. Sofisti sa považovali za vzdelancov, učiteľov a novátorov a vďaka nim sa do popredia vzdelanosti dostáva rétorika a umenie presvedčivej reči. Rétorika zažívala rozmach – čerpal z nej celý starovek. Reč sa stala miestom distribúcie moci, čo bolo potrebné v prípravách na politickú kariéru v obci (Kudláčová, 2009). Najväčším prínosom sofistov v rámci vzdelávania je teda obrat k jazyku, k reči (*logos*) (Bilasová a kol., 2008). Ich cieľom bolo „naučiť človeka slobode a slobodného človeka porozumeniu svetu.“ (Kudláčová, 2009, s. 204).

Posunutím sa do klasického obdobia dostáva myslenie nový typ otázok. Keďže sa obraciame na miesto človeka v obci, už nám nevládne *kozmos*, ale výchova (*paideia*). Sú to oblasti ako politika, právo, etika, kultúrna história a pôvod náboženstva. S výchovou sa

rozvíjajú aj teoretické disciplíny, ktoré majú praktické ciele a patrí sem geometria, teória argumentácie, logika a astronómia (Bilasová a kol., 2008).

Práve v tomto období nastáva prvá reformácia výchovy, ktorú má na svedomí samotný Platón. Výchova slobodných občanov bola doteraz zameraná na zdokonaľovanie charakteru a nová, tzv. sofistická výchova je zameraná na intelekt. V rámci jeho reformácie výchovy bolo navrhnuté, aby výcvik charakteru predchádzal výcviku intelektu. Len takto môže výchova slúžiť k dobru. (Hare – Barnes – Chadwick, 1994). Jeho usporiadanie vzdelávania je nasledovné: na prvom mieste je výcvik charakteru (telesná zdatnosť), na druhom mieste je duševný výcvik (rozumová a múzická zdatnosť) a na posledné, tretie miesto navrhol dialektiku – podľa Platóna je dialektika pravé morálne vedomie dobra, inými slovami, najvyššia veda. K výučbe dialektiky (inak nazývaná aj ako filozofia) by sa dostali len najvhodnejší kandidáti. Filozofiu pokladá za najvyššiu rozumovú činnosť a matematika je nevyhnutný úvod do štúdia filozofie. Bola to filozofia, ktorá pripravovala mladých adeptov na budúcu politickú činnosť (Kudláčová, 2009).

V roku 387 pred Kristom založil filozofickú školu s názvom Akadémia, ktorá mu v jeho výchove mala pomôcť. Učenci sa tu venovali štúdiu rétoriky, matematiky a dialektiky (Hare – Barnes – Chadwick, 1994). Ako sme už spomenuli, dialektika v tej dobe zastupovala filozofiu. Pre Platóna bola dialektika „*metódou, ako vytvoriť živú diskusiu formou otázok a odpovedí, presne vymedziť pojmy a správne ich klasifikovať.*“ (Kudláčová, 2009, s. 220).

Platónovho žiaka, Aristotela, zaujalo učenie rétoriky a dialektiky. Rétorika sa stala prvým odborom, v ktorom sa preslávil (Hare – Barnes – Chadwick, 1994). Vo svojom dialógu *Gryllos* píše: „*Rétorika by nemala vyvolávať vášne pestrým (zdobeným) jazykom, ale mala by skôr presvedčovať rozum dokonalými argumentmi.*“ (Hare – Barnes – Chadwick, 1994, s. 118). V tomto úryvku vidíme, aký zastával názor na vyučovanie rétoriky, a to hlavne v tom, že rétorika úzko súvisí s literatúrou, ako aj s logikou.

Aristoteles sa líšil od svojho učiteľa, a to tým, že bol uznávaným zberateľom faktov a systematický mysliteľ (Hare – Barnes – Chadwick, 1994). Zastával názor, že vyučovanie má byť verejné, má byť len jedno a pre všetkých obyvateľov. S usporiadaním vzdelávania súhlasil so svojimi predchodcami. Výchova má začať telesnou prípravou a pokračovať výchovou rozumu. V roku 334 pred Kristom založil vlastnú filozofickú školu Lykeion, kde ako prvý prepojil teóriu s praxou, čím sa stala vôbec prvou vysokou školou, ako by sme ju

nazvali dnes. Dosiahol to práve systematickým vyučovaním a skúmaním za účelom priblížiť sa k cieľu. Práve jemu vd'áčime za systematickú klasifikáciu vied (Kudláčová, 2009).

„Žiadny človek pred ním neprispel toľko ku vzdelanosti. Žiadny človek po ňom nemôže dúfať, že sa vyrovná jeho výkonom.“ (Hare – Barnes – Chadwick, 1994, s. 97).

V období helenizmu (poklasické obdobie) nastal stret dvoch civilizácií a kultúr. Rozšírenie macedónskej ríše malo za dôsledok vznik helenistickej kultúry. Rozširoval sa grécky jazyk, zákony, zvyky, ale tento grécky svet sa musel vysporiadať s novými orientálnymi kultúrami a obzvlášť so židovským náboženstvom (neskôr kresťanstvo). Avšak vznik kresťanstva nezasiahol pedagogické myslenie. Naopak, obdobím helenizmu sa završila oblasť výchovy a vzdelávania. Dôležitá sa stala otázka organizácie tejto oblasti (Kudláčová, 2009).

„Paideia už nie je len súborom techník, ktoré majú postupne pripraviť chlapca, aby vyrástol v muža. Slovo paideia začína označovať niečo dokonalé, v zmysle nášho slovného vyjadrenia používaného na vyjadrenie toho, aby sa niečo stalo dokonalé: aby sa človek stal skutočne človekom.“ (Kudláčová, 2009, s. 247).

System výchovy a vzdelávania stál na pilieroch klasickej aténskej výchovy. Vzdelávanie bolo trojstupňové. Prvú etapu (elementárna náuka) vyučoval *grammatistes*. Deti začali vo veku siedmich rokov a zvládali čítanie, písanie a základy počítania. Ďalšiu etapu vyučoval *grammatik*, ktorý žiakov vzdelával v analyzovaní literárnych diel gréckych autorov v rámci predmetu gramatiky. Okrem toho do tejto etapy vzdelávania patrili aj predmety aritmetika, geometria, astronómia a teória hudby. Spolu tvorili program všeobecného vzdelania (*enkyklios paideia*), v stredoveku už známe ako *kvadrivium*. V helenistickom období však zostávali v pozadí, najvyšší dôraz sa kládol na štúdium diel gréckych klasikov. Najvyšší stupeň vzdelania sa vyučoval u rétora alebo sofistu. Tento stupeň vzdelávania tvorila rétorika a filozofia. Úlohou rétoriky bolo pripraviť človeka na kultivované vystupovanie pred zhromaždením ľudí alebo na súde. Vyjadrovanie a argumentácie museli upútať a presvedčiť publikum. Dobrý rétor vedel svoju reč spestriť citátmi známych básnikov a filozofov, ale tak, aby veľmi neodviedol pozornosť od hlavnej myšlienky hovoreného slova (Bokorová, 2013).

Rétorika s gramatikou a filozofiou (dialektikou) – encyklické vzdelanie, je vzdelanie potrebné pre vyššie vrstvy, detí z aristokratických rodín. Významné boli dva druhy vyšších

škôl, a to gramaticko-rečnicke a filozofické. Tieto vyššie školy boli nakoniec zatvorené v roku 529 po Kristovi cisárom Justiniánom, ktorý ich považoval za strediská pohanstva. Najvýznamnejším kultúrnym a vzdelávacím centrom sa v tomto období stala egyptská Alexandria. Vzdelanosť tu rástla hlavne vďaka veľkým systémom knižníc, kde si čestné miesto vyslúžila grécka a rímska kultúra. V prestížnom centre vzdelávania *Múseion* (svätyňa Múz), sa vyučovali mnohé vedné disciplíny (Kudláčová, 2009). Euklides práve tu položil základy geometrie, ktorá bola najrozvinutejšou gréckou vedou. Neskôr sa z tejto práce stal Euklidov systém geometrie (Hare – Barnes – Chadwick, 1994). Rozvíjala sa filológia a literárne vedy. Študovali tu prví cirkevní otcovia. Vyučovanie malo naďalej charakter gréckeho vzdelávania (Kudláčová, 2009).

Táto nová kultúra zasiahla a ovplyvnila budúcu európsku civilizáciu. Stala sa stavebným kameňom výchovy a vzdelávania ďalších kultúr. Sofistom sa podarilo umiestniť človeka do centra diania. Nazývali sa vychovávateľmi ľudí. Bez nich by neexistoval Sokrates, ba ani Platón. S Aristotelom ich právom môžeme pokladať nielen za klasických filozofov, ale aj za klasických pedagógov (Kudláčová, 2009). Hovorí sa, že počiatok je snád' zo všetkého najdôležitejší. Ak nájdeme počiatok, je ľahšie k nemu pridávať to, čo zostáva.

1.2 Formovanie siedmich slobodných umení v antickom Ríme

Vďaka prieniku helenistickej kultúry z východu na západ, do rozrastajúcej sa Rímskej ríše, sa Rimanom podarilo dosiahnuť vrchol vtedajšej vzdelanosti. Prebrali skoro všetky zložky gréckej kultúry a umiestnili ich do svojho fungujúceho systému. Do tvrdého rímskeho sveta, ktorého úlohou bolo vychovať dobrého občana a vojaka, prenikla východná múzická jemnosť. Gréci otroci sa stali pedagógmi a bohatí mladí Rimania cestovali do Atén a Malej Ázie za vzdelaním k známym rétorom a filozofom. Rimania tieto dva svety prepojili do takej miery, že od roku 146 pred Kristom (podrobenie si Grécka), hovoríme už o grécko-rímskej kultúre (Kudláčová, 2009).

Majstrami sa stali hlavne v praktických disciplínach – v rečníctve a práve. Jedným z najväčších rétorov rímskej doby bol republikánsky rečník a politik Marcus Tullius Cicero. Vďaka nemu sa rétorika mohla vyučovať aj v latinčine. Už v jeho vlastných prejavoch nachádzali latinsky hovoriaci študenti vzory, podľa ktorých sa mohli učiť. Stalo sa tak až v 1. st. pred Kristom. Rétorika sa vyučovala podľa gréckeho vzoru, ale v latinčine. Vzdelaný Riman bol taký, čo ovládal obidva jazyky – gréčtinu aj latinčinu (Bokorová, 2013).

Začali sa zriaďovať verejné školy a vznikol rímsky školský systém, ktorý sa v podstate dodnes nezmenil (Kudláčová, 2009). „Tvorili ho tri stupne a tri typy škôl: elementárne, gramatické a rečnícke. Táto trichotomická štruktúra inšpirovaná gréckymi tradíciami zodpovedala spoločenským potrebám, prirodzenému rozvoju mladého človeka a aj logickej hierarchii poznania.“ (Kudláčová, 2009, s. 306). Úspešným ukončením všetkých troch stupňov sa zo študentov stali vysokí politici, úradníci, právnici a dôstojníci. Samozrejme, výsadu vzdelania mal aj v Ríme len slobodný občan. V súčasnej koncepcii tieto tri stupne nazývame základné, stredné a vyššie vzdelávanie (Kudláčová, 2009).

Práve v rímskej antike, v období republiky, bolo poznanie alexandrijskej doby po prvýkrát zhrnuté do jedného spisu. Autorom tohto diela, ktoré sa nám bohužiaľ nezachovalo, bol Marcus Terentius Varro. V encyklopedickom spise *Disciplinarum libri IX*³, napísanom zrejme v r. 34 a 33 pred Kristom, opísal deväť vedných odborov: gramatiku, dialektiku, rétoriku, geometriu, aritmetiku, astronómiu, hudbu, medicínu a architektúru. Posledné dve disciplíny boli v období rímskeho cisárstva vylúčené. Tým sa oddelilo teoretické vzdelávanie od praktického a toto teoretické vzdelanie, z ktorého sa stalo všeobecné vzdelanie, dnes nazývame sedem slobodných umení. Tie tvorili základný obsah vzdelávania v Európe (Kudláčová, 2009). Podľa Conteho (2008) to bol práve Varro, kto tieto vedné odbory rozdelil do nám už známeho usporiadania na trivium a kvadrivium. Vylúčenie lekárstva a architektúry zo slobodných umení odôvodňuje ich technickému zameraniu. Stahl – Johnson – Burge (1971) píšú, že lekárstvo a architektúra boli považované za profesionálne disciplíny, na rozdiel od zostávajúcich siedmich prorockých umení.

Varro a jeho dielo *Disciplinae* sa stalo vzorom pre Capellove Náuky⁴ (svojím dielom priniesol ucelený systém koncepcie siedmich slobodných umení). Martianus Capella sa na rozdiel od Varra tiež rozhodol zo svojich umení vynechať medicínu a architektúru. Vo svojom príbehu tento počin obhajuje tým, že tieto dve umenia sú výsledkom smrteľníkov a pozemského života, čo sa na nebesá nehodí. V príbehu to odôvodňuje aj začínajúcim sa sťažovaním nebešťanov v úvode poslednej, deviatej knihy, na vážnosť náuk a na suchopárnosť oslavy, a preto je poslednou Náukou, ktorá vystúpi so svojim výkladom, Harmónia. Pre autora bola dôležitá vyváženosť zábavy a poučenia a aj preto prejav

³ Ďalej uvádzam len ako *Disciplinae*

⁴ V mojej bakalárskej práci používam výraz „náuka“ s malým (vo všeobecnej rovine) aj s veľkým (ak je zmieňovaná personifikovaná osoba) písmenom. Takto isto postupujem aj v u konkrétnych mien jednotlivých náuk

medicíny a architektúry z oslavy vyradil (Petrovičová, 2010). „*Rovnováha zostáva zachovaná a čitateľ môže zamieriť k vrcholu textu, k popisu nebies aj vesmírnej harmónii.*“ (Petrovičová, 2010, s. 59). Tomuto tajomnému učiteľovi, ako ho nazvali Riché – Verger (2011) vo svojej knihe *Učiteľé a žáci ve středověku* a jeho prínosu k premosteniu všeobecnej vzdelanosti medzi starovekom a stredovekom sa budeme venovať v tretej kapitole tejto práce.

1.2.1 Náuky grécko-rímskej kultúry a ich spracovanie v dielach Aula Gellia a Flavia Macrobia Ambrosia

Ešte pred Capellovým príbehom o slobodných umeniach sa musíme pozrieť na dve diela dvoch významných spisovateľov. Prvému z nich, veľkému milovníkovi kultúry, sa podarilo zhrnúť poznanie vtedajšej doby do diela *Noctes Atticae* (Atické noci). Reč je o Aulovi Gelliovi. Druhé dielo, ktorým sa autor Flavius Macrobius Ambrosius⁵ snaží o zachovanie kultúrneho posolstva doby minulej, je *Saturnalia* (Saturnálie). Porovnaním týchto dvoch diel budeme mať jasnejšiu predstavu o vývoji a potrebe všeobecného vzdelávania, ktorého primárnym učení sú slobodné umenia.

Aulus Gellius nebol síce úspešným spisovateľom a rétorom, jeho záľuba pre archaické obdobie nám ale umožňuje nazrieť do „*starobylych tradícií a jazykových zvláštností, ktoré už vymizli.*“ (Conte, 2008, s. 517). Dielo *Noctes Atticae* napísané okolo r. 170 po Kristovi, si našlo čestné miesto v stredoveku svojimi starožitnými zaujímavosťami a bohatými podrobnosťami. Dnes vďaka Atickým nociam máme možnosť vidieť, ako Rimania pristupovali k písaniu a literatúre (Conte, 2008). Na prvý pohľad sa nám môže zdať, že toto dielo bolo napísané bez ladu a skladu – dielo je zostavené z rozmanitých poznámok samotného autora a výpisov z kníh gréckych a rímskych autorov, no nie je to úplná pravda. Podrobnejšie skúmanie diela nám ukazuje prehľadné zobrazenie jednotlivých disciplín slobodných umení naprieč všetkými dvadsiatimi knihami *Noctes Atticae* (Petrovičová, 2008). Gellius, v jednom z mnohých svojich komentárov upozorňuje svojich čitateľov na bohatstvo, ktoré sa ukrýva v slobodných umeniach. „*[...] poskytujeme iba základy či ochutnávku slobodných umení, o ktorých, keď slobodný muž nikdy nepočul ani sa nimi nikdy nezaoberal, je mu to ak nie priam na škodu, nuž zaiste aspoň na hanbu.*“ (Gellius, 1987, s. 6). Vidíme, že čitateľov oslovuje v 1.os. m. č., čo bolo v jeho dobe prirodzené. Čitateľom jeho diela má byť, podľa samotného Aula Gellia, človek vyššie postavený, nie

⁵ Ďalej uvádzam len ako Macrobius

nevzdelaný ľud, ktorý by nebol schopný vstrebať podstatu ponúknutých informácií (Petrovičová, 2008). Výstižne to sám opísal v diele prirovnaním: „*Je zbytočné hádzať perly sviniam.*“ (Gellius, 1987, s. 7).

Čo sa týka Macrobiových Saturnálií, nie je úplne jasné, kedy toto dielo vzniklo, historici uvádzajú buď obdobie medzi rokmi 384 – 395 po Kristovi alebo roky 430 – 440 po Kristovi. Conte (2008, s. 559) dielo opísal slovami, že tu máme možnosť vidieť „*jeden z posledných hlasov opevňujúceho sa pohanstvom, brániaceho svoje hodnoty.*“ Saturnálie, zložené zo siedmich kníh dialógov, popisujú sedem dní, v rámci ktorých sa stretli a diskutovali medzi sebou významné politické a kultúrne osobnosti rímskej aristokracie v roku 384 po Kristovi. Diskutuje sa o téme ako náboženstvo a jeho problémy, o antických autoroch, ale najväčšia časť je venovaná básnikovi Vergíliovi. Jeho postava slúži ako symbol všestranného vzdelania (Conte, 2008). Odborníkom je v pontifikálnom a augurskom práve, vo filozofii, zastupuje úlohu znalca gréckej aj rímskej literatúry – z teoretického hľadiska ako literárny kritik, ale aj z praktického hľadiska ako rečník. Tieto vedomosti z najrôznejších náuk gréckej kultúry priamo zakomponoval do služieb rímskeho štátu, a tak ich použil vo svojej poézii. Presne takéto spojenie vzdelanosti chce Macrobius predať ďalšej generácii. Vytvoril zmysluplný rád, ktorý doposiaľ v naukovej literatúre chýbal a ktorým dokazuje, s akou vážnosťou pristupuje ku vzdelaniu v antických náukach (s prihliadnutím k rímskym požiadavkám) (Petrovičová, 2008).

Obidve diela sa snažia o zachovanie a predanie nadobudnutých poznatkov z niekoľkých oblastí ľudského poznania zároveň. Rozdiel je v štýle písania. Gellius bol zástancom pestrosti poznatkov a ich javiacou sa náhodnosťou usporiadania, zatiaľ čo u Macrobia prevláda poskytnutie súvislého pohľadu na jednotlivé tematické okruhy. Gellius svoje nazhromaždené vedomosti adresuje dospelým a zamestnaným ľuďom, ktorí si majú čítaním prehliť už svoje nadobudnuté vzdelanie. Macrobiova práca je napísaná ako priama alternatíva k školskej výchove mladých, práve sa vzdelávajúcich ľudí (Petrovičová, 2008).

Určiť presný a úplný prehľad obsahu Atických nocí a Saturnálií je veľmi zložité a pokúšalo sa o to nespočetne veľa autorov⁶. V našej práci sme sa rozhodli pridržať obsahovej náplni týchto dvoch diel podľa K. Petrovičovej, ktorá sa rozborom Gelliioho

⁶ Holford-Strevens, Beall, Astaritaová, Fischer, Anderson a iní

a Macrobiovo diela zaoberá vo svojej publikácii *Docere ac delectare: Proměny římské naukové literatury*.

Obidve diela a ich obsah Petrovičová (2008) rozdelila do siedmich kategórií: 1.rozbor jazyka, 2.textová a literárna kritika básnických diel (poetika), 3.rétorika, 4.filozofia, 5.história, 6.náboženstvo a právo a 7.prírodné vedy. V tomto delení autorka prihliada na vývoj vedeckých disciplín do súčasnosti, my sme sa však rozhodli pojednať o náukach tak, ako boli chápané v antickom svete a rozoberieme len náuky, ktoré sa neskôr dostali do uzatvoreného cyklu slobodných umení. Týka sa to rozborov jazyka, textovej a literárnej kritike básnických diel, rétoriky, filozofii a prírodných vied. Zmenu v chápaní antických disciplín a tých súčasných vidíme v prvých troch kategóriách. V antike sa kategória rozbor jazyka nazývala gramatikou a spadala do nej aj literárna kritika básnických diel (hľadanie autentickej podoby textu, aj výskum použitých literárnych prostriedkov, vzorov a štýlov) a časť rétoriky, ktorá je venovaná formálnej stránke (jednotlivé literárne ozdoby textu a estetické kvality štýlov rečníkov). Tieto dve zložky gramatiky boli považované za najvyššiu súčasť gramatiky. V súčasnosti už túto formálnu stránku rétoriky zaraďujeme do literárnej kritiky, pretože je spoločná všetkým jazykovým a literárnym prejavom, nevznikla primárne na ozvláštnenie rečí. My ponecháme náuky v takom stave, ako o nich pojednávali v obdobiach, keď diela vznikli a prvé dve kategórie spolu s formálnou časťou rétoriky sme spojili a nazvali gramatikou.

1.2.2 Rozbor diela *Noctes Atticae*

V predslove nás Gellius oboznamuje s jeho snahou vybrať z nespočetných zväzkov gréckych a rímskych autorov len toľko, „čo rýchlo a pohodlne usmerní vnímavého a ochotného ducha v túžbe po poctivom vzdelávaní sa, alebo v štúdiu užitočných vedomostí, alebo uchráni ľudí zaujatých už inými životnými povinnosťami pred hrubou, až urážlivou nevedomosťou, pokiaľ ide o niektoré pojmy, alebo témy.“ (Gellius, 1987, s. 6). Jeho hlavným cieľom je poskytnúť čitateľovi vedomosti, ktorými nadobudne schopnosť pohotovo reagovať a vyhne sa prípadnej spoločenskej degradácii usvedčením z neznalosti (Petrovičová, 2008).

Prvou disciplínou, o ktorej Aulus Gellius vo svojom diele pojednáva, je gramatika. Táto náuka zohráva v diele primárny zdroj vzdelania. Gellius najväčšiu pozornosť upriamuje na jazykové otázky a problémy. Zaoberá sa úrovňou jednotlivých slov aj ich častí, až po celkové hodnotenie štýlu autorov. Sústreďuje sa hlavne na praktické jazykové otázky,

menej na teóriu jazyka. Hľadá pôvod (N.A. 10,4: *Ako dômyselne Publius Nigidus dokazoval, že slová nevznikli na základe dohody, ale prírodnou zákonitosťou*) a význam slov – to je pre neho základom dokonalej znalosti, pretože akonáhle začnú ľudia používať slovo v inom, upravenom význame, nastáva manipulácia s jazykom: „*mnoho slov sa odchýli od správneho a obvyklého užívania a ich význam sa pokríví kvôli nevedomosti a neznalosti hovorcov, ktorí používajú zle to, čomu nerozumejú.*“ (Petrovičová, 2008, s. 81). Ďalej nasleduje morfológia⁷, zvuková stránka jazyka a problémy syntaxu⁸. V jeho dobe ešte nebolo v latinskom prostredí štúdium syntaxu obvyklé, a preto býva Gellius označovaný za jeho priekopníka. Dôležitá bola tiež lexikológia a etymológia⁹. Najčastejšie v porovnávaní s gréčtinou. Z hľadiska významu ho zaujíma ešte synonymia, antonymia a viacznačnosť (na ňu sa vzťahuje pekná polemika v kapitole N.A. 11,12: „*Chrysippos vraví, že každé slovo je v podstate dvojznačné, pretože jedno slovo sa môže vnímať vo dvoch alebo aj viacerých významoch. Naopak Diodóros, ktorý mal prírmenie Kronos, tvrdí: „Nijaké slovo nie je dvojznačné, ani nikto ho nevyjadruje ako dvojznačné, a ani ho tak nevníma a nemá sa zdať, že sa hovorí v inom význame, než ako ho vníma ten, kto hovorí. A keď som ja,“ hovorí, „myslel niečo iné a ty si iné pochopil, môže sa výpoveď zdať skôr nejasná ako dvojznačná; dvojznačné slovo má byť také, aby ten, kto hovorí, ním vyjadroval dva alebo viac významov. Nikto ale nevyjadruje dva alebo viac významov, kto cíti, že vyjadril jeden.*“ (Gellius, 1987, s. 122-123). Trápila ho slovná zásoba z hľadiska jej funkčnosti (slová zastaralé, nové aj neobvyklé – Gellius preferoval vo svojom slovníku slová nové, menej používal archaizmy a tým akoby uzatváral staré a otváral nové literárne obdobie), vznik a význam jednotlivých prísloví a porekadiel. Pri skúmaní jazyka vystupuje Gellius sebaisto a samostatne. A to právom, pretože v porovnaní so súčasnými závermi v etymológii majú jeho poznatky v tejto problematike až 88% úspešnosť (Petrovičová, 2008).

Druhá časť gramatiky má za úlohu rozobrať diela z pohľadu autenticity textov, ich vzorov a rozobrať použité literárne prostriedky a spolu s časťou rétoriky, ktorá sa zaoberá štýlmi a estetickými kvalitami rečníkov mala akoby rozdeliť diela na dobré a zlé. Gellius sa v tomto okruhu zameriaval na drobné zmeny v čítaní v texte. Rozdeľuje opisy na dobré

⁷ Morfológia - všeobecne a vo filozofii je to učenie o tvare, forme, o vonkajšej a vnútornej skladbe; v jazykovede ide o tvaroslovie

⁸ Syntax = skladba; vetné členy, delenie viet

⁹ Lexikológia je náuka o slove, slovnej zásobe jazyka a lexikálnej rovine (pláne, podsysteme) jazyka; etymológia je jazykovedná disciplína skúmajúca pôvod, prvotný význam a históriu slov alebo ich morfém (časti slov)

a zlé a kritérium je v jeho prípade čas. Čím sú rukopisy staršie, tým zaručujú pôvodný text, no postupom času a prepisovaním sa v nich nachádza stále viac chýb. Pozornosť venuje Ciceronovým textom a chybám, ktoré sa pri ich prepisovaní objavili. Na strane druhej za bezchybné považuje vydanie Vergíliových básní. To, čo si všíma literárny kritik, v našom prípade Aulus Gellius, sa dá rozdeliť do niekoľkých skupín. Prvá a najväčšia skupina postrehov za zameriava na štýl jednotlivých autorov a ich diel, a to samostatne aj z hľadiska adekvátneho prepojenia stylistických prostriedkov s obsahom konkrétnych miest. V rámci poézie sa obracia na Vergília. Gelliom je tento básnik vždy chválený. Charakteristickou črtou Vergília je preferovanie eufónie¹⁰ - tá sprevádza jeho štýl od jednotlivých slov až po skupinu veršov. Ako vzor prozaickej formy uvádza Cicera. Chváli ho za ľubozvučnosť slov aj ich správnej voľby v prospech krásy vyjadrovania a rytmu, za rečnícky um všeobecne, vadí mu však jeho neprepracovaná argumentácia a obsahový nedostatok. Gellius sa zameria aj na iných veľkých rímskych a gréckych literátov. Napríklad polyhistor P. Nigidius Figulus, ktorého Gellius vždy označoval za veľkého učenca, za pilier vzdelanosti v oblasti náuk, si vyslúžil kritiku za náročný štýl, neprehľadnosť podávaných argumentov. Favorinus, Gelliiov súčasník, bol vyzdvihovalý za jazykovú eleganciu. V druhej skupine postrehov zrovnával autorov aj štýly navzájom. Za najlepších pokladal dramatika Pacuvia, rečníka Cicera a Cata, polyhistora M. Terentia Varra, filozofa Platóna. Zaujímavá je kapitola (N.A. 6,14) venovaná trom rečníckym štýlom, ktoré si predstavíme úryvkom z tejto kapitoly: „*Tak v básnictve, ako aj v rečníctve sa uznávajú tri slohy – druhy vyjadrovania,[...]αδρος, v latinčine uber, teda vysoký sloh, ἰσχυρος, po latinsky gracilis, čiže nízky, vecný sloh, a napokon μέσος, mediocris, teda stredný sloh. Prvý z nich sa vyznačuje dôstojnosťou a obšírnosťou, druhý pôvabom a jemnosťou, kým tretí je na rozhraní oboch slohov. [...]Poslucháči obdivovali osobitný druh výrečnosti každého z troch filozofov, ako vraví Rutilius a Polybios. Prudko a vášnivo rečnil Karneades, vtipne a uhladene Kritoláos, skromne a triezvo Diogenes. Každý z troch prozaických slohov, ako sme už povedali, ak sa uplatňuje triezvym a rýdzim spôsobom, je vznešený, keď je však prezdobený a vyšperkovaný, stáva sa planým klamom.*“ (Gellius, 1987, s. 83-84). Sám neurčuje najlepší štýl, upozorňuje však na to, že každý z nich má svoje vlastné vhodné výrazové prostriedky. Ďalšie poznámky sa venujú určovaniu pravosti textu pomocou charakteristických rysov štýlu konkrétneho autora (napr. Vergíliov text spoznáme podľa eufónie). Pri určovaní pravosti mu pomáha aj autorita, ktorá ručí za text.

¹⁰ Eufónia – zvuková výstavba básnického textu; je to umelecky pôsobivé usporiadanie hlások založené na opakovaní hlások, prípadne slabík alebo skupiny hlások

Pre Gellia je takouto autoritou Varro. Ďalej čitateľa zoznamuje s rôznymi žánrami prostredníctvom jednotlivých autorov a hodnotí ich charakteristické vlastnosti. Chváli bájku (N.A. 2,29: *Pozoruhodná bájka Ezopa z Frýgie*), ideálne vlastnosti filozofickej reči (N.A. 5,1: *Že filozof Musonius bol proti tomu, aby počas prednášky ľudia jasali a pokrikom oslavovali filozofa*), udáva rozdiel medzi análmí a dejinami (N.A. 5,18: *V čom a do akej miery sa odlišuje história od letopisov; čo v tejto súvislosti povedal Sempronius Asellio vo svojej prvej knihe O hrdinských činoch*). Kritiku si odnáša jedine kniha senzácií, tzv. *mirabilia*, ktorá neprináša žiadny úžitok: „[...]Toto sme sa dočítali a ešte veľa iných kuriozít, ale keď sme si robili poznámky na základe prečítaného, pochytila nás nechť k písaniu, čo neobsahuje nič na skráslenie a obveselenie života.“ (Gellius, 1987, s. 102), a: „[...]Namojveru som váhal, či to mám uviesť – také je to smiešne nepravdivé – uvádzam túto zmienku iba preto, že musíme povedať, čo si myslíme o mámovej návnade takýchto zázrakov, ktorej podľahnú a zblúdia zo správnej cesty aj ľudia veľmi ostrážití a dômyselní, práve preto, že najviac dychtia po poznaní.“ (Gellius, 1987, s. 115). Porovnáva ju práve so svojím dielom, o ktorom pojednávame, žánrovo sa totižto zaraďujú do *miscellanei* a túto knihu senzácií označil za nezdařenú hlavne kvôli nepravdepodobnosti a vymyslenými príbehmi. Pozornosť upriamuje aj na preklady a napodobovanie gréckych vzorov. Tu sa ukazuje, aký je Gellius prísny kritik. Drží sa svojich hrdinov a rozoberá hlavne preklady Vergília a Cicera. Vergílius je absolútny vzor v prekladoch gréckych autorov a Cicero sa tiež osvedčil, keď je označený za starostlivého a svedomitého. Sám sa do prekladov nehrnul, Platónov text prepísal v pôvodnej gréčtine a pridal poznámku, že latinčina nie je schopná priblížiť sa jeho výnimočnej kvalite. Je jasné, že Aulus Gellius má medzi rímskymi a gréckymi autoritami svojich obľúbencov a vzory, ku ktorým sa prikláňa, no v konečnom hodnotení sa rozhoduje samostatne, na základe vlastných kritérií. Obhajuje tým svoju suverenitu na poli antickej gramatiky a rečníctva (Petrovičová, 2008).

Rétorika, druhá disciplína, sa zameriava na obsah reči. V rétorike ide o poznatky, ktoré smerujú k charakteristike rečníckych prejavov (správne rečnícke postupy, obsahová závažnosť a samotný prejav). Je to komplexné posúdenie rečníckeho umenia. Gellius pojednáva o úrovni a hĺbke rečníckej argumentácie, pretože „práve tá má z hľadiska rečníctva určujúci účinok na poslucháča a priamo ovplyvňuje dôsledky reči v praktickom živote.“ (Petrovičová, 2008, s. 101). Dobrý rétor musí byť schopný vytvárať logicky korektné úsudky, v prípade potreby jemne manipulovať s faktami, zároveň by však mal rozprávať celou váhou svojej osobnosti, ako sa zvykne hovoriť, od srdca. Keď sa do

prejavu rečníka celý nevloží, je podľa Gellia len prázdny tarájom. Ako príklad uvediem úryvok z kapitoly N.A. 9,15: „[...]Mládenec hneď v úvode svojho prejavu začal hovoriť bezočivejšie a sebavedomejšie, ako náležalo jeho veku,[...]bez uvažovania, ani nevyčkajúc, aby mu boli vysvetlené ostatné okolnosti, hneď začal podivuhodne rýchlo tento súdny prípad rozoberať; zo začiatku, ani neviem ako, chrlil očividné bludy, záľahy slov, záplavu zvukov za pochvalného jasotu všetkých svojich druhov, ktorí ho zvyčajne počúvali, [...]Keď však napokon o mnohých tisíckach nezmyselných slovných obratov ukončil svoj prejav a vyšli sme von, jeho priatelia šli za Iulianom a spytovali sa ho, čo si o ňom myslí. Vtedy Iulianus veľmi slávnostne povedal: „Nepýtajte sa ma, čo si myslím; tento mládenec je bez sporu veľký rečník.“ (Gellius, 1987, s. 107-108). Tu vidno, že nie je rečník ako rečník. Gellius si správne všima, že pokiaľ sa rečník zameria len na estetický štýl a ozdoby v jazyku a vynechá správne rečnícke postupy a obsahovú závažnosť, nemal by sa nazývať rétorom.

Štvrtou kategóriou je filozofia. Tá bola pre Gellia veľmi dôležitá. Pokladal ju totižto za náuku, ktorou sa uzatváralo tradičné štúdium. Do jeho filozofie patrili najmä pojednania o logike – inými slovami pojednania o dialektike (disciplína zoznamujúca so základmi správneho usudzovania). Ide hlavne o filozofické argumentácie. Kapitoly s týmto typom argumentácie sa viažu na problémy spojené s etikou. Spomínajú sa didaktické návody a poučky (definícia axiómy¹¹ a vlastný Gelliov postup pri určení logiky, definícia sylogizmu¹²), negatívne príklady rôznych chýb a upozornenia na možné argumentačné úskalia (domnele zlý sylogizmus, obojaký argument apórie¹³, nástrahy základného pravidla dialektiky: otázky vedúce k paradoxu). Toto všetko je Gelliova obdoba logiky (alias filozofie) v diele *Noctes Atticae*. Nájdeme u neho aj obraz teórie myslenia, k čomu mu pomáhajú cvičné sentencie. Čo ale Gellia najviac zaujímalo a stalo sa hlavným predmetom jeho filozofického záujmu (okrem logiky), boli normy ľudského chovania. Najviac ho zaujímali povinnosti najbližších príbuzných (deti k otcom, matky k novorodencom a ostatné povinnosti – povinnosti otca a syna verus povinnosti občana). Skúma tiež zásady spojené s niektorými úradmi a autoritami (poslušnosť podriadených, úlohy a vlastnosti sudcu aj etické vlastnosti vyžadované spoločenskou rolou (v konfrontácií s vyhrotenou

¹¹ Axióma – základná veta; je skúsenosťou potvrdený výrok, podľa Aristotela ju nemožno a netreba dokazovať, lebo neexistujú nijaké hlbšie a principiálnejšie výroky

¹² Sylogizmus – úsudok, je forma deduktívneho dôkazu, v ktorom z dvoch výrokov vyplýva záver

¹³ Apória (dosl. ne-cesta, nepriechnosť, slepá ulička) je nevyriešiteľný rozpor medzi dvoma rovnako dobre odôvodnenými názormi, ťažký neriešiteľný problém. Je to rafinované a dôvtipné dokazovanie rozporov medzi zmyslami a rozumom

situáciou). Takisto sa nájdú aj kapitoly, v ktorých rozlišuje medzi pravým a falošným filozofom. V pojednaniach o ľudskom chovaní (dôvody trestu, otázka klamstva, o vzťahu zmyslov a rozkoše, pochvale,...) sú uvedené príklady konkrétnych historických udalostí alebo situácií a často aj rozuzlenie problému. A práve poukázaním na správne, vzorové jednanie sa tieto argumentácie zaraďujú k filozofickým. Pekný príklad nám poskytne kapitola N.A. 7,10, v ktorej nám Gellius ukazuje vzorové jednanie Eukleida, ktorý pomôže motivovať študentov k poctivému filozofickému štúdiu. V tomto príbehu Taurus, známy platónsky filozof rozprával: „*Aténčania vydali nariadenie, že akýkoľvek občan Megary, prichytený pri tom, ako vstupuje do Atén, osudne na to doplatí; taká veľká bola vtedy nenávisť Aténčanov k susednému mestu. Eukleides, ktorý bol pôvodom Megarčan a už predtým zvykol počúvať Sokratove prednášky v Aténach, prichádzal pod rúškom noci, oblečený do dlhej ženskej tuniky, so zahalenou hlavou, zo svojho bydliska v Megare k Sokratovi, aby sa v noci zúčastnil na jeho prednáškach, a ráno šiel naspäť skoro dvadsať míľ znova v tomto preoblečení. A teraz,*“ pokračoval Taurus, „*naopak, vidno, ako sa filozofi ponáhľajú vyučovať, a potom sedia pri dverách bohatých mládencov a vyčkávajú až do poludnia, kým sa žiaci vyspia z nočného hýrenia.*“ (Gellius, 1987, s. 95). Nájdeme tu aj kapitoly z dejín filozofie, ktoré so sebou nesú vzor chovania (N.A. 2,1: *Ako sa Sokrates cvičil v odolnosti; o jeho sebaovládaní*), iné zase prinášajú reálne správy o fungovaní filozofických škôl, alebo o spisoch filozofov (N.A. 1,9: *Aké boli zvyky a poriadok pytagorovského rádu; aký dlhý čas nariaďovali mlčať a učiť sa*). Petrovičová (2008) poukazuje na Gelliovo zameranie sa na užitočnú časť tejto disciplíny, ktorá je zameraná na ľudské chovanie. Okrem nej si všíma filozofický pohľad na jazyk a reč – teda logiku a poučenie z histórie. Jeho filozofické preferencie sú teda jednostranné, a to v prospech praktickej morálky. Treba si však uvedomiť, že aj keď napomína a moralizuje, nestráca pritom ľudskosť a rozumie ľudským slabostiam (N.A. 19,1: „*[...] nie je podľa nás známkou nemúdreho a zbabelého človeka, keď je trocha rozochvený, lebo pri krátkom a prirodzenom duševnom hnutí skôr podľahne slabosti, než by sme stihli uvažovať o podstate videných javov.*“ (Gellius, 1987, s. 198).

Posledná kategória sa venuje prírodným vedám. Počtom kapitol v tomto tematickom okruhu vyčnieva len medicína. Gellius vyzdvihuje hlavne zaujímavé, až mimoriadne javy (N.A. 3,15: *Písomne aj ústne sa dochovalo, že mnohým ľuďom spôsobila veľká a neočakávaná radosť náhlu smrť, že preťažená myseľ nevydržala nápor veľkej radostnej noviny*; N.A. 4,13: *Že niektoré melódie vyludzované flautou môžu liečiť ischias*; N.A.

10,10: *Prečo starí Gréci aj starí Rimania nosili prsteň na prste, ktorý susedí s malíčkom*; N.A. 10,2: *Čo zaznamenal Aristoteles o počte detí narodených pri jednom pôrode*; N.A. 17,16: *Pontské kačice vraj majú veľkú schopnosť tráviť a zneškodňovať jedy; s prípravou liečiv na zneškodňovanie jedov mal mimoriadne skúsenosti kráľ Mitridates*; ...) Rovnako je to aj s fyzikou, s botanikou, zoológiou, geografiou, aj matematickými disciplínami. Väčšiu váhu majú tie kapitoly, kde sa Gellius venuje jazykovému rozboru a objasňuje terminológiu v geometrii (*figura plana*: plochý tvar, *figura solida*: priestorový tvar, *quadrantalium*: kocka a *linea*: čiara), v astronómii (súhvezdie Veľkého a Malého Vozu) a v meteorológii (názvy vetrov) (Petrovičová, 2008). Iné riešia otázku odborných definícií ako napr. kapitola N.A. 16,18: *Niektoré poučné a zaujímavé poznámky, vhodné na zapamätanie z časti geometrie nazvanej óπτική, aj inej, nazvanej κανονική a tretej, čo sa volá μετρική*: „Určitá časť geometrie, ktorá sa týka zraku, sa nazýva optika, časť, ktorá sa týka sluchu, sa volá kanonika a zaoberajú sa ňou hudobníci ako základom svojho umenia. Obidve z nich sa zakladajú na princípoch priestoru, intervalov a pomeru čísel. [...] Je aj ďalší druh kanoniky, ktorý sa nazýva metrika a skúma spájanie dlhých, prostredných a kratších slabík a ich rytmus v súlade s princípmi geometrie meradlom sluchu. Varro však hovorí: „Bud' sa tieto veci vôbec nenaučíme, alebo prv prestaneme, než pochopíme, prečo sa ich treba učiť.“ Vraví, že pôžitok alebo úžitok z takých náuk sa dostaví až vtedy, keď sme ich už dokonale ovládli; na samom začiatku sa zdajú nezmyselné a nudné.“ (Gellius, 1987, s. 173).

1.2.3 Rozbor diela *Saturnalia*

Tak, ako Gellius, ani Macrobius presne nevymenúva jednotlivé disciplíny, o ktorých bude v diele pojednávať. Jeho dielo je už však zaradené medzi encyklopedické knihy a toto tvrdenie potvrdzuje zhrnutím jednotlivých vlastností, ktoré čitateľ štúdiom rozvinie: „*Chcem, aby moje dielo malo tieto vlastnosti: nech je v ňom veľa náuk, mnoho poučení, príklady mnohých období, všetko ale v jednotnom duchu. Pokiaľ nepohrdneš ničím, čo už poznáš, a nevyhneš sa ničomu, čo nepoznáš, nájdeš mnohé, čo sa číta s potešením alebo pre poučenie, aj to, čo si možno s prospechom zapamätať. Myslím, že toto dielo neobsahuje nič neužitočné alebo ťažko pochopiteľné, ale všetkým v ňom získava tvoj rozum väčšiu bystrosť, pamäť väčšiu pohotovosť, výrečnosť obratnosť a jazyk bezchybnosť [...].“ (Petrovičová, 2008, s. 133).*

Macrobius v rámci gramatiky skúmal lexiku z hľadiska času a obvyklosti výrazov (archaizmy) a používanie gen. pl. pomnožných názvov sviatkov, ako je napr. aj slovo Saturnálie (*Saturnaliorum*). Výkladom vysvitlo, že tvary slov, ktoré boli považované za novotvary, sú v skutočnosti prevzaté od starších autorov (archaizmy) a upadajú do zabudnutia. Ďalej pojednával o tvorbe pomenovania iných ako vlastných mien (názvy pre jednotlivé druhy potravín, ktoré majú ako dezert), preberá aj mená rôznych druhov orechov, jablák, hrušiek, fig, olív a hrozna. V šiestej knihe zaznamenávame obhajobu Vergíliových všestranných schopností, keď prídu na rad jeho časté použité výrazy (slovesné tvary, slovné spojenia aj prívlastky), ktoré Vergílius prevzal zo starších básnických diel. Rieši sa otázka významu použitých slovies. Posledná jazyková diskusia sa zaoberá významom jednotlivých typov kárania. Nájdem medzi týmito diskusiami aj drobné poznámky z oblasti lexikálno-etymologickej, ktoré dopĺňajú výklady o významy či pôvod výrazov, zmienky sú aj o synonymných významoch (hlavne medzi latinčinou a gréčtinou). Ďalej sa pojednáva aj o foneticky prepisovaných gréckych slovách. Tu sa vyskytuje aj poznámka na obmedzenosť latinčiny: „*latina je oproti gréčtine označená ako „chatrnejšia“ a „skromnejšia“.*“ (Petrovičová, 2008, s. 180). Macrobius sa venuje aj slovotvorbe. Vysvetľuje ododenie slovies na konkrétnych príkladoch, zaujíma sa aj o hláskové zmeny (vkladanie a vypustenie hlások) a o ľubozvučnosť slov – zlá výslovnosť slov a neľubozvučnosť môže podľa neho ovplyvniť porozumeniu prezentovaných znalostí. Podobne, ako Gellius aj Macrobius používa na dokázanie gramatických tvrdení diela republikánskych autorít – gramatikov. Je však, na rozdiel od Gellia, väčší zástanca prirodzeného vývoja jazyka aj keď si ctí autority a staré výrazy. Pre Macrobia je posun v jazykových výrazoch označený za nový, u Gellia to znamenalo posun k ľudovému, až vulgárnemu jazyku¹⁴. U Macrobia vidíme rozdiel aj v tom, že gramatické otázky u neho neboli na prvom mieste, ako sme to zaznamenali u Gellia, skôr mali spestriť pre neho iné dôležitejšie odborné výklady (Petrovičová, 2008).

Čo sa týka literárnej kritiky, Macrobius ju primárne zameral na kvality Vergília. Išlo hlavne o vyzdvihnutie jeho schopnosti využívať rečníckych figúr a trópov¹⁵ a znalosť gréckej aj rímskej literatúry, ktorú napodobnil vo svojich dielach. Spomenuté sú aj také, ktoré Vergílius sám vytvoril, alebo ich použil v nových, vhodných súvislostiach. Rečnícke figúry a trópy Macrobius nijak nehodnotí z hľadiska účinku na čitateľa či citovej

¹⁴ Takéto vnímanie nového jazyka si bližšie vysvetlíme u sv. Augustína

¹⁵ Figúry – usporiadanie slov a viet; trópy – literárne zmeny významu

zaangažovanosti samotného autora, len ich vymenúva a dokazuje tým, že ich Vergílius používal. V nadväzujúcom referáte sa ešte dočítame o povahe Vergíliovho štýlu, ktorého základ je striedanie a prelínanie všetkých štyroch štýlov (Gellius vo svojom diele popisuje štýly tri). Aj toto delenie štýlov si predstavíme v nasledujúcom úryvku: „*Dovolím si povedať len jediné – že Vergíliova výrečnosť je rôznorodá a mnohotvárna a zahrňuje v sebe všetky druhy reči. [...]Každý rečník má svoj odlišný štýl. Reč jedného voľne plynie a rozlieva sa, prejav ďalšieho je stručný a úsečný. Niekomu je blízka rozvážnosť a hovorí striedmo až sucho, reč iného zase neviazane vystrája a vyžíva sa v bohatých ozdobách. Jediný Vergílius spojuje a využíva všetky tieto rôzne štýly reči.*“ (Macrobius, 2002, s. 306). Ďalšou veľkou témou v oblasti literárnej kritiky je nápodoba a preklad. Vymenúva úryvky, ktoré Vergílius prevzal z Homéra. Tu porovnáva Vergíliove preklady, ktoré sú niečím obohatené oproti originálu, potom rovnaké úryvky a nakoniec miesta, ktoré Vergílius preložil horšie. V ďalších úryvkoch sa rozoberá zdatnosť napodobenia pri použití predlohy, samozrejme zase ide o napodobeniny z Vergíliovho pera. Vždy vo Vergíliov prospech s jeho dokonalou znalosťou gréckych dejín a kultúry. Tento referát o napodobeniach uzatvárajú latinské výrazy, ktoré vznikli prepisovaním z gréckeho jazyka. Záujem o literárne ozdoby textu nie sú u Macrobia veľmi veľké, dôležitejšie sú diskusie nad napodobeninami starých autorov, kde hodnotí adekvátnosť prekladov. Ako uvádza Petrovičová (2008), pre Macrobia je dôležitý začiatok a cieľ kultúrneho kontextu, nevadí, ak prekladateľ originál niekde skrášli. Jeho snaha nespočíva v prieskume estetických kvalít a pôsobivosti textu či schopnosti rozvíjať a transformovať predchádzajúcu literárnu produkciu, ale hlavne chce odhaliť hĺbku znalostí dávnejších autorov. Preto ani nie je taký zapálený literárny kritik, ako bol Gellius, komentáre k zlým Vergíliovým prekladom akoby úplne odsunul, nevenuje im toľko pozornosti, je zhovievavejší. Cieľom je u neho uchovať grécko-rímsku kultúru – prevziať to najlepšie z gréckej literárnej tradície (napr. Homérove epy) a konzervovať staré rímske zvyky a poznatky skrz prepisovanie a parafrázovanie textov.

Dielo *Saturnalia* je hodnotené ako *opus oratorium*, teda rečnícke dielo. Macrobius oplýval znalosťami stylistických ozdôb, ktoré sa riadili pravidlami danými v rétorike. Rétorika je umenie, ktoré má za úlohu poslucháča zodvihnúť zo stoličky na základe správneho obsahu spojeného s rečníckym štýlom. Na používanie rečníckych štýlov sme už poukázali, teraz si priblížme dôležitosť spojenia štýlu s obsahom rozprávaného. Rečníckemu umeniu sú v diele venované dva príspevky. V tom prvom nám autor ukazuje, akým spôsobom

vyvoláva rečník v čitateľoch emócie. Konkrétne sa zaoberá Vergíliom. Vede diskusiu o tom, aké konkrétne typy pátosu, teda nadneseného spôsobu reči a aké prostriedky používa, aby dosiahol cieľ (Petrovičová, 2008). Macrobius nám v samotnom diele vysvetľuje pojem pátos na základe Quintilianovho¹⁶ diela *Institutionis oratoriae libri XII* (Základy rétoriky) kde sa píše: „*Ako sa oddávna uznáva, sú dva druhy citov, jednému hovoria Gréci pathos, čo preložíme správne a prípadne slovom affectus – cit, druhému ethos.*“ (Macrobius, 2002, s. 277). Z praktického hľadiska nás oboznamuje s dôvtipnosťou a vynaliezavosťou daného rétora. Z tohto príspevku, bohužiaľ, zostali len fragmenty, ale pravdepodobne šlo o pátos, ktorý vzniká popisom stavu, konkrétne popisom hnevlivej či hroznej strnulosti:

„...*sa kráľovnej nepohla tvár,
akoby z mramoru skala alebo tvrdá stála tam žula.
Potom sa konečne vzbopí a s hnevom naspät' uteká.*“ (Macrobius, 2002, s. 277).

Ďalší príklad je popis stavu (*habitus*) celkovej ochabnutosti:

„*Avšak verní druhovia, ako ťažko kolená vliekol,
klátil hlavou sem tam, ako z úst svojich, úbohý chrlil
husté chuchvalce krvi a s krvou zmiešané zuby.*“ (Macrobius, 2002, s. 277).

K vyjadreniu pátosu patrí i popis hanby, smútku, údivu či šialenstva:

„*náhle sa tvár jej premení, zmení sa farba,
vlasy sa uvoľnia jej ...*“ (Macrobius, 2002, s. 279).

V druhom príspevku sa oboznamujeme s iným typom pátosu, takým, ktorý je vyvolaný odtieňom reči. „*Je treba, aby patetické vyjadrenie vyvolalo buď pocity rozhorčenia, alebo milosrdenstva, [...] Prvé je teda vhodné pre žalobcu, druhé pre obžalovaného.*“ (Macrobius, 2002, s. 279). Macrobius nás upozorňuje aj na niektoré formálne prostriedky na umocnenie týchto pocitov u poslucháča, a to všetko na príkladoch z Vergíliovho eposu. Pre vyvolanie rozhorčenia treba používať krátke vety a často meniť figúry. Takýmto spôsobom Vergílius vyvoláva aj ľútosť. Podľa neho ľútosť môže vyvolať stav ako vek, telesná slabosť a pod., alebo vonkajšia príčina, udalosť. Ďalej sa na vyvolanie pátosu používajú dva typy argumentov, rečníkmi nazývané dôkaz zo spôsobu a dôkaz z prostriedku. Vergíliov dôkaz zo spôsobu na vyvolanie ľúlosti:

„*roztrhnú Orfea v kusy a rozmetajú po šírych poliach.*“ (Macrobius, 2002, s. 291).

Použitie dôkazu z prostriedku môže vyzerať aj takto:

¹⁶ Marcus Fabius Quintilianus (35 – 95 po Kristovi) – rímsky rečník a teoretik rečníctva, prvý verejný učiteľ platený rímskym štátom

„a po samú rukoväť ho starcovi do hrudi vrazil.“ (Macrobius, 2002, s. 291).

Z príkladov vidíme, že o spôsob ide vtedy, keď napr. povieme, že bol zabitý verejne alebo potajomky a o prostriedok sa zase jedná vtedy, keď upresníme, čím bol zabitý, napr. mečom, alebo jedom (Macrobius, 2002). Vergílius je aj v tomto prípade označený za vzor, ktorý je jednoznačne považovaný za odborníka z rečníckej teórie, aj v rečníckej praxi. Vie aplikovať rôzne rečnícke štýly a často ich používa zároveň. Oproti Gelliovi je Macrobius zameraný na závažnosť a esteticko-etické pôsobenie pomocou vyvolávania pocitov. Nie je pre neho tak dôležitá argumentačná sila či logická výstavba diela. Druhým veľkým vzorom v rečníckom umení je pre Macrobia Cicero. Spomína sa tu hlavne jeho schopnosť obratne žartovať, hlavne pri jeho rečníckej profesii pri súdnych pojednávaníach. Macrobius, aj keď sa to môže na prvý pohľad zdať, nie je ani v rétorike presný a dôsledný, ako to budeme vidieť u neho preferovaných náukach. Najnápadnejšie je to vidieť pri jeho používaní pojmov rétor (*rhetor*) a rečník (*orator*) synonymne v jednom referáte, no v druhom medzi nimi už odlišuje. Pre nás je dôležité si uvedomiť, že je rozdiel medzi rétorskou teóriou (*ars rhetorica*) a rečníckou praxou (*disciplina orandi*). „[...]Vergílius je určite nie menej zdatný rečník ako básnik, keď preukázal tak veľké znalosti rečníctva a keď tak starostlivo dbal všetkých pravidiel tohto umenia.“ (Macrobius, 2002, s. 305).

Otvorením témy filozofie sa dostávame, Macrobiovými slovami, k „*umeniu všetkých umení*“ alebo k „*náuke náuk*“ (Petrovičová, 2008, s. 208). Zase sa prezentuje Vergíliova všeobecná znalosť filozofie a astronómie, špeciálne kozmologická koncepcia nebeských javov a pohybov. Musíme si uvedomiť, že v dobách antických sa medzi astronómiou (popisom pohybov) a astrológiou (predpoveďami konanými na základe týchto popisov a tiež ich pôsobením) nerozlišovalo, používali sa synonymne v rámci jednej náuky. Nezahrňovala len matematické kalkulácie nebeských pohybov. Jeden z najvýznamnejších nábožensko-filozofických výkladov tohto diela sa týka slnečnej teórie bohov. Základná myšlienka tejto teórie je, že všetky božstvá sú len rozmanitými atribútmi jedného boha, Slnka, inak povedané – všetko je jedno. Predstavené sú tu všetky božstvá spojené so Slnkom. Boh Slnka je Apollón. Vo výklade je zahrnutý tiež kozmologický obraz vzniku sveta. Spomenuté sú aj jednotlivé znamenia zverokruhu. Základom celého výkladu sú filozofické argumentácie opierajúce sa hlavne o gréckych autorov. Macrobius stavia oproti sebe rôzne názory s cieľom nájsť možnú príčinu omylu. Celý výklad spĺňa kritériá dobrej koncipovanej filozofickej reči. Druhá filozofická diskusia rieši prítomnosť humoru pri hostine a následne sa zamýšľa nad vzniknutými etickými dôsledkami pri pôsobení

ľudských zmyslov, konkrétne ide o túžbu po neprimeranej rozkoši. Etické otázky sa ďalej zaoberajú samotnou vhodnosťou prítomnosti vážnej filozofie v uvoľnenej atmosfére hostiny. Etickou úvahou je však obhájená: „*Súhlasím s tebou, keď preukazuješ filozofii čo možno najväčšiu úctu a domnievaš sa, že má byť uctievaná len vo svojej vlastnej svätyni. Ale ak má byť z tohto dôvodu vyhnaná z hostín, potom by sa mali odtiaľto vzdialiť aj jej žiačky, teda dôstojnosť a mravnosť, ako i zbožnosť so striednosťou. Je snád' niektorá z nich menej úctyhodná? Potom sa stane, že keď vyhostíte z podobných zhromaždení tento zbor ctihodných matiek, bude hostina prístupná len konkubínam, teda skazenosti a zločinu. Nie, to nesmie byť, aby filozofia, ktorá sa vo svojich školách starostlivo zaoberá povinnosťami spolustolovníkov, sama s bázňou ustupovala z hostín! Ako by sa nemohla aktívne zúčastniť toho, o čom verbálne poučuje, alebo ako by snád' nevedela, ako zachovávať mieru, ktorej hranice sama vložila do všetkých aktivít ľudskeho života! Preto keď som pozval filozofiu k našej hostine, očakávam, že dosvedčí svoju umiernenosť, veď jej vlastným oborom je vyučovať o miere vo všetkých veciach. [...]* Preto nech filozofia nie je vylúčená zo žiadneho jednanja, zo žiadneho miesta alebo zhromaždenia, lebo je tak prispôsobivá, že je jej prítomnosť všade potrebná, ba, jej neprítomnosť ako by bola priestupkom proti božským zákonom.“ (Macrobius, 2002, s. 316-321). Filozofia má byť schopná aj v praxi určovať primeranosť správania, na čo nadväzuje ďalšia otázka, ako filozofia o tejto miere rozhoduje. Obhajoba sa opiera o authority zachytávajúce hostiny ako Platón, Homér či Vergílius a ich opisy, ako sa v rámci filozofickej náuky dá rozpoznať, aké filozofické témy a v akej kvantite sú pre konkrétnu spoločnosť vhodné. Macrobius tému dopĺňa o rôzne druhy kárania – ako má filozofia vychovávať a neurážať. Posledná filozofická diskusia sa zaoberá teóriou poznania pomocou zrakových vnemov a ich následným spracovaním rozumom a pamäťou. Pohľad na túto tému sledujeme z dvoch strán. Jedna strana patrí novoplatónskemu filozofovi, ku ktorému sa Macrobius prikláňa a na strane druhej máme uznávaného praktického lekára, ktorý obviňuje filozofov za fušovanie sa do im neznámeho remesla. Macrobiova priazeň je obhájená novoplatónskou argumentáciou a reaguje tak na obvinenie lekára. Za najpravdivejšiu oblasť filozofie je totiž pokladaná teória netelesných javov. Čím sú viac telesné, tým strácajú na pravdivosti, nikdy však neklesnú na úroveň medicíny, ktorá je poslednou časťou fyziky. „*Medicína, ktorá sa len dohaduje o otázkach najnižšej telesnosti, sa odvažuje napádať filozofiu pojednávajúcu s istotou, ktorú jej dáva rozum, o netelesných, skutočne božských otázkach.*“ (Petrovičová, 2008, s. 213). Macrobius podotýka, že úspešnosť všetkých zmyslov závisí na rozume. Táto diskusia, vzhľadom na jej napätie, končí gestom na

uzmierenie. Môžeme konštatovať, rovnako, ako to uvádza Petrovičová (2008), že Gellius sa viac venoval filozofickým úvahám o etike a logike, naopak Macrobius pokračoval za hranice úvah týchto dvoch zložiek filozofie. Gellius pokladá prílišné teoretizovanie za únavné, bez praktického využitia, Macrobius sa to snaží vyvracať. Zdôrazňuje rozum a teóriu: „*je presvedčený, že s pribúdajúcim teoretickým podielom vo filozofii pribúda podiel pravdivosti výsledného poznania. [...] Preto je tiež filozofia onou „náukou náuk“ a preto sa svojej teoretickej zložky nikdy nesmie vzdať spôsobom, ktorý bol pozorovateľný v Gelliiovom diele.*“ (Petrovičová, 2008, s. 2015). Filozofia má pre Macrobia zvláštny význam, preto jeho dielo filozofickým rozhovorom o rozdelení dňa z hľadiska času začína, a preto sú Vergíliove filozofické vedomosti v tomto rozhovore tak dôležité, že musia byť obhájené ako prvé.

Prírodné vedy, Macrobiom nazývané aj ako prírodná filozofia (*physica*), teda časť filozofie, ktorá sa zaoberá hmotnou prírodou, u neho nemá veľké pochopenie (dôvod sme vysvetlili v časti filozofie). Napriek tomu majú aj tieto náuky v dostatočnej miere svoje zastúpenie v diele. Prvou zaujímavou debatou je téma potravín, a to z lekárskeho hľadiska. Ide o hodnotenie jednotlivých zložiek potravy, z ktorých sú zložené aj ľudské organizmy, čo má za následok rôzne formy vzájomného reagovania, akási teória látok. S tým súvisí celkové fungovanie metabolizmu, fungovanie ľudského mozgu, proces starnutia, prejavy hanby a radosti. V rámci tohto medicínskeho pohľadu na ľudské telo sa skúmajú účinky vína na organizmus. Z matematických disciplín je zastúpená len astronómia. Časť tohto referátu bohužiaľ nie je zachovaná, odhaduje sa však, že šlo o kozmologický model vesmíru. Kratšia časť sa zaoberá počítaním času. Ďalej nájdeme aj poznatky zo zoológie a botaniky. Za lekársku správu môžeme ešte označiť pojednanie o etickej úvahe o vzťahu zmyslov k rozkoši. Táto úvaha charakterizuje sexuálny pud ako zvláštnu formu epilepsie. Polemiku o zrakovom vnímaní sme už spomenuli v rámci filozofie, avšak táto diskusia patrí aj medzi prírodné vedy. Tu sa ukázalo, akú silu má filozofická argumentácia na poli prírodovedy. Pre Macrobia práve filozofické vnímanie odhaľuje pravdu, a preto v tomto „súboji“ medzi čisto empirickou prírodovedou a filozofiou dokáže, že: „*prírodoveda nemôže bez zapojenia racionálnej a od empirie oslobodenej úvahy nikdy popísať skutočnosť pravdivo, ale len pravdepodobne.*“ (Petrovičová, 2008, s. 233). Macrobius sa snaží poukázať na fakt, že len spojením čisto empirických disciplín s filozofickou teóriou sa ich poznatky rehabilitujú a nepremieňajú sa v bezvýznamné zaujímavosti. „*Prírodoveda získava v Macrobiovom dialógu vďaka jej „teoretizácii“ vážnosť, [...] nutnú súčasť*

konceptie uceleného vzdelania, podmieneného novoplatónskym jednotiacim pohľadom na svet, ktorý Macrobius zastáva. A tak, hoci je medzi ostatnými náukami až „posledná“, je toto jej miesto čestné.“ (Petrovičová, 2008, s. 233).

Z rozboru týchto dvoch významných diel ešte významnejších autorít starovekej civilizácie vidíme, ako sa vnímal pojem všeobecného vzdelania. Učenci, ktorí obsiahli a chápali celkovú vzdelanosť svojej doby, sa museli najprv vzdelat' v jazykových otázkach, museli chápať význam slov, aby mohli svojimi prednesmi uchvacovať a tvarovať spoločnosť s pomocou rétoriky, až vystúpili cez matematické operácie k nebeským sféram, ktoré prepojovali pozemské s nadpozemským a vytvárali tak jedno bytie. U Gellia je posledným stupienkom v celkovom vzdelaní logika, v rámci filozofie, u Macrobia sú to netelesné, až božské otázky, zase v rámci filozofie, ktorá všetky vedomosti zjednocuje. V ďalších kapitolách uvidíme, že takýto postup vo vzdelávaní má svoje opodstatnenie v odhaľovaní matematického rádu, o ktorý sa svet opiera.

2 Vnímanie slobodných umení s nástupom kresťanstva

V 1. st. po Kristovi sa do rozvinutého myslenia gréckej a rímskej antiky začalo šíriť kresťanské učenie. Rýchle šírenie spôsobovalo presvedčenie, že vzdelávanie je určené len pre slobodných občanov, a preto sa chudobní ľudia Rímskej ríše obrátili na novú mravnú normu obsiahnutú v Kristových slovách, na lásku voči všetkým ľuďom. Spočiatku sa zlúčenie týchto dvoch svetov zdalo nereálne, no ako budeme mať možnosť vidieť, splynutím týchto dvoch kultúr vznikne pevný ideový a organizačný zámer na niekoľko storočí (Kudláčová, 2009).

V r. 325 po Kristovi, keď sa konal prvý kresťanský koncil v Nicei a potvrdila sa jediná cirkev – cirkev rímska, začína sa konfrontácia kresťanského učenia s kultúrnym bohatstvom antiky. Otázkou bolo, ako si osvojiť antickú múdrosť a zachovať si kresťanskú vieru. Problém bol v protichodnosti týchto dvoch svetov. Antický človek zmysel svojej existencie nachádza v pozemskom živote, kým kresťanský človek sa upriamuje na život po smrti. Cesta k správne uchopeniu pozemského života sa realizuje skrz filozofiu, kým kresťan dosiahne večný život podľa evanjelia. Vzdelaní kresťania sa rozdelili na dve vetvy: v prvej prevládalo odmietanie antickej filozofie a kultúry a na strane druhej bola snaha prepojiť kresťanskú náuku s vtedajšou múdrosťou (Kudláčová, 2009). Bokorová (2013) to tiež opisuje ako hľadanie spôsobu, ako ideály antického sveta prepojiť s vierou a učením kresťanstva. Túto prepojenosť hľadal aj sv. Augustín. Kumor (2003) popisuje, akým

spôsobom obhajovali svoju vieru. Základom pre nich bola hlavne grécka filozofia. Tvrdili, že kristianizmus má základ v rozumových predpokladoch. Žiadali o prijatie kresťanskej myšlienky na základe myšlienky platónskej. „*Dokazujú existenciu Boha a nesmrteľnosť duše, ukazujú rozdiel medzi zlom a dobrom, hovoria o súde po smrti.*“ (Kumor, 2003, s. 70).

„*Keď sa Tiber vylieva z brehov – písal Tertulián – Nil zalieva polia, nebo je zatvorené, zem sa trasie, keď je hlad, vojna, mor, hneď počuť jeden hlas: kresťania levom, smrť kresťanom.*“ (Kumor, 2003, s. 49). S takýmito názormi však bojoval sv. Augustín ešte v 5. st. po Kristovi. Rímske cisárstvo 2. a 3. st. po Kristovi kresťanov vylicilo ako ničomníkov, ako ľudí schopných všetkého, a to hlavne z dôvodu radikálnych rozporov medzi kresťanstvom a pohanstvom. Pokladali ich za pôvodcov všetkých nešťastí a živelných pohrôm, pretože pohrdali božstvami (Kumor, 2003).

1.3 Aurelius Augustinus

V úvode knihy *Vyznania* profesor Pašteka o tomto velikánovi píše: „*Nabral do seba krásu i múdrosť pohanského sveta a pretvoril ju v kresťanskom duchu. [...] Pohan i Afričan, ktorý svojou konverziou a hladačstvom prešiel takou bytostnou premenou, až sa stal žiarivým predstaviteľom európskej kresťanskej kultúry, podstatným formovateľom európskeho kresťanského ducha, ďalekosiahlym určovateľom kresťanských nábožensko-mysliteľských tradícií.*“ (Sv. Augustín, 1997, s.8).

Aurelius Augustinus sa narodil v r. 354 po Kristovi v meste Thagaste, ležiaceho neďaleko mesta Kartágo, čo odpovedá oblasti dnešného východného Alžírsku. Celá severoafrická oblasť bola vtedy súčasťou Rímskeho impéria. Narodil sa kresťanskej matke a pohanskému otcovi, čo znamenalo, že si mohol sám vybrať, na ktorú stranu sa pridá. Vybral si cestu svojho otca a túto cestu si užíval. Sám sa vo svojich *Vyznaniach* priznáva k vlastnej, neprikrášľovanej hriechnosti. Napokon, v r. 386 po Kristovi sa mu podarilo vymaniť z väzenia náruživosti a aj s pomocou antickej filozofie konvertoval na kresťana (Chabada a kol., 2009).

V časoch grécko-rímskej slávy sa rôzne filozofické smery snažili nájsť zmysel života – múdrosť. Augustín si kládol otázku, či je nutné, aby s novou érou boli zavrhnuté všetky tieto prastaré spôsoby myslenia len preto, že sa spojovali s antickými božstvami, ktoré kresťanstvo zavrholo. Vzhľadom k faktu, že svoj život začal ako pohan a dostalo sa mu antického vzdelania (pokladaný bol už vtedy za znalca literatúry a rečníckeho štýlu),

poznal a uznával jeho silu. Do sveta filozofie ho preniesol sám veľký Cicero svojím filozofickým spisom *Hortensius*. Na filozofii si cenil nekonečné rozširovanie obzoru, ktoré človeku ponúka. Podľa neho filozofia predstavuje komplexné vzdelanie, ktoré poskytuje informácie o svete, o jeho podstate. Pomocou nej rozvíjame celú svoju duševnú náplň a prichádzame k Bohu. Takže jeho odpoveď na otázku, či zavrhnúť celé antické myslenie, je rozhodne nie (Svoboda, 2000).

„*Ktokoľvek sa domnieva, že sa máme vyhýbať celej filozofii, ten nechce nič iného, len aby sme nemilovali múdrosť.*“ (Svoboda, 2000, s. 203).

Bol si vedomý toho, že súčasní kresťania nečítajú nič iné okrem Biblie a vedel, že je potreba širšieho štúdia. Podľa neho biblický bádateľ musí poznať históriu, zemepis, prírodné vedy, matematiku, logiku a rétoriku. Takisto si myslel, že určitá znalosť gréčtiny by bola nápomocná pri overovaní prekladov (Hare – Barnes – Chadwick, 1994).

Po svojom krste sa Augustín pustil do písania príručiek o základných témach starovekej výchovnej sústavy. Slobodné umenia, ktoré boli základným kameňom tejto sústavy, a to hlavne dialektika, geometria a náuka o harmónií, sú podľa Augustína nevyhnutnosťou pre mentálny tréning v abstraktnom myslení a toto myslenie je príprava pre vyššie metafyzické skúmanie. V diele *De ordine*, ako uvádza Petrovičová (2010), Augustín popisuje, ako sa prostredníctvom náuk upevňuje poznanie a tým človeka dovedie k samotnému počiatku racionality. Prvý stupeň pozostáva z pomenovania a vymedzenia, akási nižšia gramatika, ktorú vystriedajú znalosti jazykových pravidiel, riadna gramatika, obsahujúca aj historické poznatky. Rozum potom nastupuje ako ochranca pred klamstvom a ujasňuje si vlastné metódy, čo je dialektika a opisuje ju aj takto: „*Tá učí učiť, tá učí učiť sa; ukazuje sa v nej sám rozum a odhaľuje, čím je, čo chce a čo dokáže.*“ (Petrovičová, 2010, s. 148). Potom sa učí presadiť pravdu pred ľuďmi, prostredníctvom rétoriky. Ako nás upozorňuje Andoková (2013) s nástupom kresťanstva, a teda aj v Augustínovom ponímaní už hovoríme o rétorike kresťanskej. Táto iná, biblická výrečnosť je však rovnako účinná ako klasická a svetská. Aj v kresťanskej tradícii vychádza kázeň, modlitba a iné formy prózy z klasickej, antickej rétoriky. Augustínovi je vzorom Cicero. Preberá od neho pravidlá rétoriky, ktoré sa delia na päť častí: vždy treba nájsť *inuentio*, teda to, čo sa má povedať – myšlienky a argumenty, následne ich treba usporiadať (*dispositio*) podľa účinného plánu, na rad prichádza ich vyjadrenie (*elocutio*) príjemným spôsobom pomocou slov, rytmu viet atď. Napokon správnou dikciou a gestikuláciou sa pripravená reč efektívne prednesie (*actio*), pričom si

jej obsah aj formu ešte predtým zapamätáme (*memoria*). Na to, aby rečník dosiahol žiadaný cieľ, teda intelektuálny súhlas a presvedčenie zo strany poslucháčov, používa prostriedky, tzv. tri roviny komunikácie: *docere* (poučiť a informovať poslucháča), *delectare* (nakloniť si ho a páčiť sa mu) a *mouere* (dojímať). Ako uvidíme neskôr, ani pre Martiana Capellu sa pravidlá rétoriky nezmenili a aj v jeho podaní obsahuje rečnícke umenie tieto náležitosti. Augustín k tomuto ešte dopĺňa, že pre dosiahnutie cieľa je dôležité použitie správneho štýlu reči: „*Skutočne výrečný jedinec bude teda ten, kto vie hovoriť o všedných veciach prasto, o stredne závažných s citom pre mieru, o vznešených s pátosom.*“ (Andoková, 2013, s. 83). Pre vzdelancov bol Cicero stále vzorom so svojim elegantným štýlom, no na druhej strane tu bolo množstvo kresťanov, ktorí sa skladali z väčšej časti z nevzdelaného obyvateľstva, a to bol dôvod k preformovaniu jazyka na ľudový alebo vulgárny jazyk, ako mu hovoril aj Aulus Gellius. Jazyk sa zjednodušil a prispôbil sa vnímaniu a schopnostiam spoločnosti. K tomu patrilo aj obohatenie slovnej zásoby o výrazy, ktoré pomenovali nové skutočnosti spojené s vierou. Táto ľudová latinčina vo veľkej miere formovala stredovekú latinčinu a stala sa základom budúcich románskych jazykov. „*Jazyk ako živá jednotka je totiž odpoveďou na spoločensko-kultúrny vývin v spoločnosti, ktorú odráža.*“ (Andoková, 2013, s. 87).

Tieto náuky zhrňuje do časti, ktorú považuje za racionálnu v označovaní. Prichádzajú nadradené náuky, prostredníctvom ktorých si rozum „*razí cestu jeho vlastným revírom.*“ (Petrovičová, 2010, s. 132). Ako prvá nastupuje pomocou sluchu sféra zvuku, harmónia, potom zrak preskúma oblasť tvarov prostredníctvom geometrie. V ďalšom stupni sa rozum obracia k pohybu oblohy a upriamuje sa na astronómiu. Tím uzatvára cyklus náuk, ale rozum pokračuje: „*na samom vrchole totiž pozná pri dokazovaní nesmrteľnosti duše, že sa k najvyšším pravdám, teda i sám k sebe môže dostať len prostredníctvom čísiel, dokonca, že sám číslom je.*“ (Petrovičová, 2010, s. 132). Augustín už opisuje určitý systém, cyklus náuk v poradí, aké mu určuje vzostup rozumu, ale tento systém ešte nie je úplný.

Čo sa týka predmetu filozofie, Augustín ju popísal ako štúdium Boha a ľudskej duše. Prečo ľudia majú potrebu filozofovať? Podľa neho je to jednoducho kvôli hľadaniu blaženosti. Novoplatonizmus¹⁷ prenikol všetkými jeho spismi. Prevzal platónske argumenty a spojil ich s názormi svojej viery. Tak dosiahol závery vymedzené jeho vierou. Vo svojom dialógu *Vnútorne rozhovory – Solilokvia* píše, že pri hľadaní istoty, obzvlášť pokiaľ ide

¹⁷ Neskorá forma starogréckej filozofie, v ktorej sa miešali prvky myslenia s náboženstvom a s orientálnou filozofiou. Ako prvý začal pretvárať Platónove učenie Plotinos v 3.st. po Kristovi

o nesmrteľnosť duše, sa pokorne podriaďuje rozumovým učeniam. Pri diskusiách s hlbavou elitou na problémy, ktoré jemu samotnému stále nedali spávať, obhajoval štúdium slobodných umení ako „*prípravy pre vyššie pravdy a navrhoval, aby tieto umenia boli usporiadané vzostupne; obzvlášť geometria a náuka o harmónii odhaľujú matematický rád, o ktorý sa vesmír opiera.*“ (Hare – Barnes – Chadwick, 1994, s. 232). Vo svojej knihe o slobodnej vôli *De libero arbitrio* uvádza argument na poznanie vecí. Opisuje tu vnímanie vecí pomocou rytmu a dodáva, že veci existujú v určitom rytmickom modeli: „*Pozrite sa na nebo a zem, more a všetko, čo možno pozorovať v nich a nad nimi. Všetko má formu, pretože má rytmus. Vezmite rytmus a už nebudú existovať. Kto im dáva vznik, ak nie ten, od ktorého pochádza rytmus, keďže existujú len natoľko, nakoľko ich riadi rytmus... Teraz choďte na miesto, odkiaľ vychádza tento rytmus, hľadajte ho a zistite, či existuje v čase a priestore. Nebude „kedy“, nebude „kde“, ale rytmus existuje. Nie je obmedzený priestorom, ani ho nemožno merať dňami alebo časom. Ale keď sa tí, ktorí chcú byť umelcami, rozhodnú naučiť svojmu umeniu, pohybujú sa v čase a priestore, ale ich myseľ existuje len v čase a v priebehu času sa môžu stať v umení skúsenejšími. Choďte za hranice umelcovej mysle, aby ste videli večný rytmus, potom na vás zažiarí múdrosť zo svojho skrytého miesta, zo samotnej svätyne pravdy.*“ (Groeschel, 2005, s. 60-61). Martianus Capella, ktorému bol Augustín určite jedným zo vzorov pri písaní svojho diela o slobodných umeniach, umiestnil učenie o harmónii na najvyššie miesto, ktoré sa týči dokonca nad božstvami, konkrétne to odôvodňuje argumentom, v ktorom je harmónia prvou emanáciou monády¹⁸ a prelína sa celým stvorením: „*Keď však ona monáda a prvá podoba intelektuálneho svetla rozosievala duše vyvierajúce z prameňov do pozemských sídiel, dostala som rozkaz zostúpiť ako ich vládkyňa.*“ (Petrovičová, 2010, s. 115). Týmto nám Martianus skrz samotnú Náuku Harmóniu vysvetľuje postavenie tohto vznešeného umenia, ktoré Augustín opísal ako večný rytmus, po ktorom nasleduje už len samotná pravda.

Ku koncu svojho života spísal kritiku svojej vlastnej životnej cesty, ktorá nesie názov *Retractationes* (Nové preskúmanie alebo Opravné knihy). Pojednáva v ňom o slobodných umeniach a ich význame. Nanešťastie, zachoval sa nám len spis zaoberajúci sa rytmom *De musica VI*. Spis *De grammatica* bol stratený a zo zvyšných piatich náuk (dialektika,

¹⁸ Monáda – odvodené z gréckeho slova *monas*, ktoré u Platóna označovalo nemenné a nedeliteľné idey ako základy bytia všetkých premenlivých a deliteľných súcien, pre Pytagora bola monáda termín pre Boha, prvotnú bytosť, alebo súhrn všetkých bytostí

rétorika, geometria, aritmetika, filozofia) zostali len osnovy, no tie sa stratili tiež. O jeho gramatiku sa opieral v 6.st. aj Cassiodorus (Chabada a kol., 2009).

„*Biblia skutočne odhaľuje pravú múdrosť Boha, ale ľudská veda zďaleka nie je irelevantná pre jej objavy a vysvetlenia.*“ (Hare – Barnes – Chadwick, 1994, s. 234).

3 Rozbor diela Martiana Capellu *De nuptiis Philologiae et Mercurii*

V predchádzajúcich kapitolách sme sa oboznámili so strastiplnou cestou vývoja koncepcie siedmich slobodných umení, stále to však nebol ucelený systém. Podobu ucelenosti sa im dostalo až v diele *De nuptiis Philologiae et Mercurii*¹⁹ (O svadbe Filológie a Merkúra), od autora Martiana Capellu, ktorý zohral v tomto smere významnú a kľúčovú úlohu zaradenia siedmich slobodných umení do širšieho vzdelávacieho systému v stredoveku (Petrovičová, 2010). Práve preto sa toto dielo pre nás stalo primárnym zdrojom poskytnutia podrobného pohľadu na sedem slobodných umení.

Ako sme už uviedli v prvej kapitole, Martianus Capella sa najviac nechal inšpirovať Varrom a jeho dielom *Disciplinae*. Zároveň ho ovplyvnili ešte dve vzdelávacie príručky, ktoré sa pokúšali sprostredkovať vtedajšie všeobecné poznanie. Boli to nám už známe Atické noci od Aula Gellia a Saturnálie od Macrobia. Capellovi sa podarilo tieto tri diela spojiť a spolu so svojou dôkladnou charakteristikou prišiel s uceleným prehľadom o slobodných umeniach (Petrovičová, 2010). Stahl – Johnson – Burge (1971) uvádzajú ešte iných autorov, z ktorých Capella čerpal u jednotlivých disciplín. Spomínajú rétoriku, ktorej poznatky sú čerpané z Cicera a Quintilliana, pre geometriu sa stala hlavným zdrojom Plíniova encyklopédia *Natural History* a Solinova *Collectanea rerum memorabilium*, ktoré využil pri kozmografii a geografii. Aritmetiku čerpá z Nikomachovej aritmetiky a knihy Euklidových prvkov, výklad o harmónii pochádza priamo z gréckej príručky od Aristidesa Quintiliana²⁰. Ďalej je spomenutý aj Seneca či Cassiodorus.

Petrovičová (2010) ďalej uvádza, že toto dielo bolo zrejme napísané koncom 5.st., možno až začiatkom 6.st. po Kristovi, čomu nasvedčujú rôzne odkazy a terminologické podobnosti v texte. O samotnom autorovi toho veľa nevieme, snád len z postrehov v samotnom texte tohto príbehu. Vieme, že pôvodom bol Kartáginec a dielo písal v pokročilom veku, čo sa dá vyvodiť z textu, kde sa opisuje ako muž s belavými vlasmi.

¹⁹ Ďalej uvádzam len ako *De nuptiis*

²⁰ Aristides Quintilianus – grécky autor starodávneho hudobného traktátu *Peri musikes*

Ďalej ešte nachádzame zmienku o jeho skromnom majetku ktorý vlastnil, ale jeho profesiou sme si nie istý, on sám ju presne nedefinuje.

Čo sa týka samotného príbehu, dej je možné rozdeliť na dve časti. Prvá časť, zložená z dvoch kníh, obsahuje príbeh o hľadaní vhodnej nevesty pre boha Merkúra²¹ a o jej svadobných prípravách a samotnej ceste na nebesá. Druhá časť sa venuje náukam, ktoré sú popísané v siedmich knihách – každá kniha popisuje jednu náuku. Samotné Náuky predstavovali svadobný dar, ktorý Merkúr venoval svojej neveste. Pre nás je dôležitý výklad samotných náuk, ale myslíme si, že by sme nemali zabudnúť ani na postavy, ktoré nám umožnili sa s Náukami zoznámiť – nevesta Filológia a ženích Merkúr. Tieto postavy skrývajú posolstvo, s ktorým nás chce autor oboznámiť. Filológia totiž predstavuje ideál ľudskej vzdelanosti a túžbu po poznaní podstaty vesmíru a všetkého, čo ju k tomuto poznaniu môže priviesť. Filológia je snaha rozumu. Merkúr, na strane druhej zastáva pozíciu rečníckej výrečnosti. Ich svadba je personifikované spojenie rozumu s výrečnosťou, a to sú vlastnosti, ktoré človek potrebuje na pochopenie slobodných umení. Zároveň to vysvetľuje rozdelenie náuk na trivium a kvadrivium. U trivia dominuje výrečnosť, v kvadrivia vládne múdrosť. Postupom času, umocnením kresťanstva sa v moderných interpretáciách z Filológie „*stal obraz duše vracajúci sa k Bohu či k vyššej zložke seba samej (k Merkúrovi), dosahujúcu božskú dokonalosť kontempláciou aj teurgickými praktikami.*“ (Petrovičová, 2010, s. 110).

Prvé dve knihy sú písané satirickým, románovým štýlom a ide o fiktívny príbeh, no na konci druhej knihy nás autor upozorňuje, že tento vymyslený príbeh opúšťa a na jeho miesto nastupuje seriózna veda, vážene náuky, prezentované vo vopred stanovenom poradí. K takejto veľkej zmene mu dopomáha spojenie začínajúceho úsvitu a sám Apollón²² ako patrón veľkej intelektuálnej kvality, ktorá prichádza. Takéto spojenie predstavuje: „*novoplatónsky ladenú metaforu poznania ako osvietenia, priblíženie sa k pravde, ktorá má pôsobiť na čitateľa ako motivácia ku štúdiu, ktorá ho v ďalších knihách čaká.*“ (Petrovičová, 2010, s. 47).

Pre naše účely sa budeme zaoberať práve touto druhou, encyklopedickou časťou príbehu a popíšeme si jednotlivé náuky.

3.1 Charakteristika náuk v diele De nuptiis

²¹ Merkúr (grécky *Hermés*) – rímsky boh obchodu a zisku, syn boha neba Caela (gréckeho Úrana)

²² Apollón – syn najväčšieho boha Dia; boh svetla a slnka, ochranca života a poriadku, neomylný strelec a veštec

Nesmieme zabúdať, že jednotlivé náuky vznikli v Grécku, majú grécky pôvod, čo sa odráža aj v samotných výkladoch jednotlivých Náuk (napr. Dialektika je požiadaná, aby pre svoj výklad použila latinský jazyk, v dôsledku čoho sa urazene ohradí, že Rimania ju neboli ani schopný pomenovať a keby nebolo Varra, latinsky by sa nemohla ani predstaviť). Z tohto dôvodu na začiatku šiestej knihy (pred predstavením kvadrivia) Martianus oslavuje ako vrchol racionality bohyňu Athénu²³, ktorá sa má ujať úlohy a „*vdýchnuť dušu jeho latinskému výkladu pôvodne gréckych náuk.*“ (Petrovičová, 2010, s. 51). Týmto hymnom predznamenáva prechod od praktických k teoretickým, najvyššie postaveným náukam, ktoré neskôr Boethius označil názvom kvadrivium. Lundyová a kol. (2015) opisuje tieto disciplíny ako jednoduché univerzálne jazyky, relevantné dnes rovnako ako boli predtým a nie je sporu o ich zapojení vo všetkých známych vedách a kultúrach. O postavení týchto náuk pojednával už Platón vo svojej *Ústave*. Súcno rozdelil na štyri druhy, matematické náuky zaradil v hierarchii ako druhé najvyššie súcno, ktoré pomáha pri výchove filozofov. U Platóna sem patrila aritmetika, geometria, astronómia, stereometria²⁴ a harmónia. Vrcholom bola dialektika, pomocou ktorej ako jediným pozemským nástrojom je možné dosiahnuť pravdu. V platónskej tradícii predstavuje systematické štúdium predpoklad vzostupu duše, pretože akoby spätne sleduje stopy racionálneho stvorenia sveta podľa matematických princípov (Petrovičová, 2010). Systematickosť je určite jednou z hlavných odkazov Martiana Capella pre čitateľa, pretože sám chápe, že: „*len v systéme sa môžu poznatky náuk uchovať a len v ňom sú takého uchovania hodné.*“ (Petrovičová, 2010, s. 136).

Petrovičová (2010) nás informuje o zámere Martiana, a tým je korigovanie poznatkov, ktoré poskytnú čitateľovi základný prehľad, no na druhej strane pobáda čitateľa k ďalšiemu štúdiu. Najnápadnejší je koniec výkladu Geometrie, kde táto Náuka zoberie knihu od Eukleida – *Základy* a podáva ju bohom, aby každí, kto má záujem, sa s ňou mohol poriadne zoznámiť. „*Ide o to, že čitateľ má dostať len takú veľkú dávku vzdelania, ktorú je schopný vstrebať, a tiež obsah poznania musí byť prispôsobený jeho schopnostiam.*“ (Petrovičová, 2010, s. 68). Aritmetika zase odkazuje na zoznámenie sa s podrobnosťami v pôvodných aritmetických textoch, pretože nechce svoj výklad zbytočne predlžovať. To nás privádza k odkazu autora, že informácie si čitateľ má overovať u zdroja, nemal by sa uspokojiť len s prerozprávaním (Petrovičová, 2010).

²³ Athéna (latinsky *Minerva*) – dcéra najväčšieho boha Dia; bohyňa múdrosti a víťazne vedenej vojny, ochrankyňa práva, spravodlivosti a umení

²⁴ Stereometria je geometria priestorových útvarov

Podme nahliadnuť do vývoja samotného pomenovania náuk. Používali sa dva termíny: *artes* (umenia) a *disciplinae* (náuky). Tieto pojmy sa vnímali synonymne, aj keď vieme, že Varro preferoval pojem *disciplinae* a v jeho stopách šiel neskôr aj Augustín, ktorý používal pojem *disciplina* a po ňom tento pojem prebral aj Cassiodorus. Varro videl rozdiel medzi *artes* a *disciplinae*. *Disciplinae* oddelil od príliš teoretických a odborných umení (*artes*). Augustín aj Cassiodorus tiež rozlišovali medzi týmito dvomi názvami. Augustín vysvetľuje, že pojem *disciplina* vzniká zo slova *discere* a to znamená, že každá náuka je pravdivá. Cassiodorus nadviazal na Augustína, a to tvrdením, že *disciplina* sa riadi princípmi pravdy. Cassiodorus však ako prvý urobil rozdiel medzi triviom a kvadriviom a vysvetlil, že umenie (*ars*) je pôsobiaca podoba udalostí a môže sa zmeniť. Oproti tomu náuka, to sú tie veci, ktoré nemôžu byť inak. Náuky trivia teda označuje za umenia a náuky kvadrivia za náuky. Augustín ani Martianus takto náuky nerozlišovali, všetkých sedem náuk považujú za pravdivé. V Capellovom texte sa pomenovania náuka, disciplína a umenie používajú synonymne, nerozlišuje medzi jazykovým (*ars*) a matematickým (*disciplinae*) (Petrovičová, 2010). My tieto pomenovania v citáciách tiež zachováme.

Čo sa týka usporiadania náuk, tak ako ho poznáme dnes, Petrovičová (2010) nás uvádza do množstva štúdií, ktoré sa touto otázkou zapodievali. Malo sa za to, že Martianus Capella len prebral Varronove dielo *Disciplinae* a náuky prepísal v tom istom stave, v tom istom poradí. My si však myslíme, že to nie je pravda. Varro mal nepochybne na Martiana a na samotné náuky veľký vplyv (spomenuli sme už Varronovu zásluhu v Dialektinom výklade). Samotným Martianom je označený za latinského zakladateľa náuk, v diele si doslovne vyslúžil pozíciu „zakladateľa „výchovy“ v latinskom jazykovom prostredí.“ (Petrovičová, 2010, s. 124). Stahl – Johnson – Burge (1971) sa o ňom vyjadrili ako o najučenejšom Rimanovi zo všetkých. Nepochybne môžeme konštatovať, že Varra videl ako všestranného vzdelanca, no odkazy na Varra poukazujú skôr na nadviazanie na jeho dielo a nie jeho celé prepísanie.

Takisto si musíme položiť otázku, ako sa vykryštalizoval počet slobodných umení na sedem. Ustálenie počtu prešlo dlhým vývojom. Síce už za Varra bol dobre známy pojem slobodných umení v kontexte vzdelávania, ešte však neboli presne vymedzené. Nazývali sa tak všetky náuky, ktoré boli hodné slobodných mužov, medzi ktorými sa nachádzali aj poznatky o prírode, o ľudských mravoch či o verejných otázkach, lekárstvo, filozofia, právo. V Ríme tak vznikol pojem remeselné umenia alebo v Ciceronovom preklade nešľachetné umenia (*sordidiores artes*) a zahrňovali všetky remeselné znalosti, ktoré sa

nehodili pre slobodných občanov. Preto vznikol pojem slobodné umenia, v gréčtine sa týmto umeniam hovorilo všeobecné vzdelanie. Dostávame sa tak k rozuzleniu „že slobodné náuky boli pôvodne chápané ako akýsi súhrn všetkého vzdelania – podľa všetkého vrátane vzdelania filozofického -, do ktorého nepatrili jedine remeselné znalosti, a že teda konkrétny výber všeobecného základu nutného k riadnej výchove slobodného muža závisel od istej miery na preferenciách konkrétneho učenca, rovnako ako na konkrétnom určení textu.“ (Petrovičová, 2010, s. 128). Zdá sa, že ako prvý obsiahol cyklus slobodných umení sv. Augustín vo svojom dialógu *De ordine* (O poriadku), s ktorým sme sa oboznámili v druhej kapitole. Avšak ani jeho odvolania k počtom ešte nie sú dôsledné, a tak môžeme s istotou tvrdiť, že to bol práve Martianus Capella, ktorý ako prvý spoľahlivo pojednáva o siedmich slobodných umeniach.

Číslo sedem sa snáď od počiatku vekov tešilo zvláštnemu postaveniu, a to pre jeho jedinečné postavenie v rámci číselnej desiatky. Sedmička nie je násobkom iného čísla, a preto sa stotožňuje s bohyňou Athénou²⁵. Je to jediné číslo, ktoré nesplodí žiadne číslo a nie je splodené žiadnym číslom, tzv. panenské číslo (Stahl – Johnson – Burge, 1971). Martianus sa vo svojom príbehu zameriava na aritmetické vlastnosti tohto čísla a zdôrazňuje výsledok Filológiinej pytagorejskej kalkulácie, ktorou si overovala vhodnosť manželstva súčtom ich čísel. Číslo Merkúrovho mena je tri a Filológii náleží číslo štyri. Sedmička znamená harmonický vzťah, je to symbol dokonalej racionality a múdrosti (Petrovičová, 2010).

Opakom je Aulus Gellius a aj Macrobius, ktorí sedmičku chválili z kozmologického hľadiska. Gellius o tomto čísle píše v *Atických nociach*, v tretej knihe jej venuje desiatu kapitolu s názvom *O tom, že pri mnohých príležitostiach sa prejavuje moc čísla sedem; obširne o nej rozpráva Marcus Varro v knihách Hebdomades*. Uvediem z tejto kapitoly iba časť. „[...]Lebo toto číslo, vraví, tvorí súhvezdie Veľkého a Malého voza na oblohe, ako aj Kuriatka, ktoré Gréci volajú Plejády, ďalej hviezdy, ktoré jedni nazývajú planétami a Publius Nigidius erroneus, bludnými hviezdami. Na oblohe je podľa Varra sedem kruhových sfér pozdĺž zemskej osi; z nich dve na najvzdialenejších častiach osi sa nazývajú pólmi, ale vraj pre svoju malú dĺžku nie sú obsiahnuté v nebeskej sfére, zvanej po grécky κρικωτή. Ani vo zvieratníku nechýba číslo sedem, lebo sedem znamená uplynutie od zimného do letného slnovratu a v siedmom znamení, počítajúc od letného slnovratu, nastáva zimný slnovrat, sedem znamená je od rovnodennosti k rovnodennosti. [...]Okrem toho vraj obeh

²⁵ V mytológií je Athéna výnimočná tým, že sa nenarodila bežným spôsobom ani nemala žiadnych potomkov

Mesiaca je určený štyrikrát siedmimi dňami, lebo Mesiac sa v dvadsiatom ôsmom dni vracia na to isté miesto, z ktorého vyšiel; [...] tu si vraj netreba všimnúť len fakt, že luna vykoná svoju cestu za štyrikrát sedem, teda dvadsaťosem dní, ale aj to, že keď počnúc číslom jeden spočítame všetky čísllice, ako nasledujú za sebou, a nakoniec pripočítame číslo sedem, dostaneme číslo dvadsaťosem, čo sú dni mesačného obehu. [...]“ (Gellius, 1987, s. 46-47). Ďalej tu pojednáva o spojení tohto čísla s medicínou. Konkrétne s počatím, vývinom a pôrodom dieťaťa. Zaoberá sa rastom a vypadávaním zubov, spomenie choroby a aj sedem divov sveta. Rozhodli sme sa ale uviesť konkrétnu pasáž preto, lebo nebeské sféry zastávajú v gréckej aj rímskej tradícii dôležité miesto. Spájajú sa s najvyššie postavenou náukou, a to je harmónia (*musica*). Harmónia je výsledok súzvuku siedmich planetárnych sfér (Petrovičová, 2010).

Pre Capellových čitateľov je dôležité pochopiť jeho aritmologickú kalkuláciu, a to súčet mužského a ženského čísla, ktorú dáva do priamej súvislosti s už spomenutou Athénou. Tento patronát Athény nad slobodnými umeniami potom priam vyzýva autora k uvedeniu cyklu siedmich slobodných umení. Takto Martianus Capella obhájil počet náuk ako úplný a dokonalý (Petrovičová, 2010).

3.1.1 Kniha tretia: Gramatika

Pred božský snem je ako prvá privedená Gramatika. Je predstavená ako liečiteľka. „*Jej úlohu naznačujú predmety, ktoré si so sebou prináša a ktoré slúžia k odstraňovaniu chýb vo výslovnosti a zlých jazykových návykov.*“ (Petrovičová, 2010, s. 25). Lieči všetky nedostatky v jazyku. „*Okrem nožika a pilníka má rôznofarebný atrament (získaný z rôznych rastlín či živočíchov) a rôzne materiály na písanie a všetky tieto pomôcky využíva k odstraňovaniu vulgarizmov, solecizmov²⁶ či chýb vo flexii i k posilňovaniu pamäti.*“ (Petrovičová, 2010, s. 144). Hneď potom im Gramatika vysvetľuje základnú schému svojho učenia. V úvodnom predstavení približuje svoj názov a definíciu, oblasť záujmu a časti náuky. Nasleduje vysvetlenie gramatickej látky v presnom poradí. Ako prvé sú objasnené písmená/hlávky (*litterae*), nasledujú slabiky (*syllabae*), slová (*verba*) a slovné druhy a ohýbanie: deklinácia a konjugácia (*partes orationis*). Pôsobí skromne až

²⁶ V rétorike je solecizmus definovaný ako priestupok proti pravidlám gramatiky používaním slov v nesprávnej konštrukcii; nesprávny syntax. Ako príklad uvediem začiatok druhej kapitoly z knihy *Alica v krajine zázrakov a za zrkadlom* od Lewisa Carrolla (2016, s. 17): „*Div najdivovejší! Div najdivovejší! Zhíkla Alica. (Od prekvapenia zabudla aj správne hovoriť.)*“. Alica by mala správne povedať: „*Div stále viac divnejší!*“, alebo: „*Div najdivnejší!*“ Ale keď si spomenieme na Alicu a jej skutočne kuriózne dobrodružstvá, všeobecne sa používa fráza na vyvolanie akejkoľvek situácie tak divnej, že vedie k zabudnutiu na správnu gramatiku

ostýchavo, pre svoj výklad si volí latinský jazyk ako udelenie pocty k Rímu. Pri snahe o popis jazykových chýb je však Gramatika zastavená Athénou, pretože táto časť náuky je pre bohov nezaujímavá, presne to Capella popisuje takto: „*Krásu predchádzajúceho výkladu dovърšíš, pokiaľ dôležité poznatky hodné zapamätania vymaníš zo všednosti všeobecne známych základov.*“ (Petrovičová, 2010, s. 26). Gramatika teda odchádza a na rad prichádza druhá Náuka v poradí.

3.1.2 Kniha štvrtá: Dialektika

Dialektu uvádza do deja veršovaná vsuvka, v ktorej je nahrubo obsiahnutá história náuky. Vyžaruje z nej sebavedomie, bystrosť, vizáž, úprava vlasov a oblečenie odráža históriu dialektického umenia. Jej pomôcky, ktoré si doniesla – jedovatý had v ľavej ruke a tabuľky so špeciálnymi háčikmi, do ktorých sa chytí každý, kto sa pokúsil uniknúť hadovým zubom v ruke pravej, však vyvolajú u bohov hrozivé prekvapenie a Dialektika pôsobí ako prehnaná a ľstivá žena, málo čitateľná. Je veľmi bystrá a usilovná bytosť s prenikavým pohľadom a u niektorých bohov vyvoláva až strach. Spomenuli sme už jej čisto grécky pôvod a aj to, ako bola donútená hovoriť latinským jazykom. Jej prejav je logický, tak isto ako jej nápadný účes, ktorému nič nechýba a nič nie je navyše. Rovnako, ako zastavili vo výklade Gramatiku, aj Dialektika je prerušená, nakoľko obsah začne byť pre obecnosť nezdvorilé, keď sa rozhovorí o chybách a úskaliach v argumentácií. Božskému snemu je táto téma cudzia (Petrovičová, 2010).

3.1.3 Kniha piata: Rétorika

„[...]vyrušení bohovia sa vylakali, zástup nižších nebešťanov sa trasie, [...]ako by sa vracal zločin dávnej Flegry [tj. bitka bohov s gigantmi.]“ (Petrovičová, 2010, s. 28). Takýmto spôsobom, ktorý ju vykresľuje ako veľkú bojovníčku, bola uvedená pred božský snem Rétorika, čo zodpovedá jej poslaniu byť nepriehľadnutelná. Umocňuje to svojím vizuálnym obrazom. Vchádza sebavedome, s nablýskanými zbraňami a trblietavými drahokamami. Tým dáva najavo svoje povinnosti – hájiť či obviňovať a časté používanie ozdôb. Zvláštnosťou tejto Náuky je vizuálna prepojenosť sveta gréckeho so svetom rímskym: „*Má oblečený grécky peplos²⁷, avšak latinským úväzom [...] vládne na rímskych aj gréckych rečníciach [...] sprevádzajú ju dva zástupy, aténsky ľud v čele s Démostenem a rímsky v čele s Cicerom [...] a nakoniec je ľahostajné, či je Rimanka, či Grékyňa [...]*“ (Petrovičová, 2010, s. 145). Takto Martianus poukazuje na rovnakú úroveň rečníctva

²⁷ Peplos bol bežný ženský grécky odev

rímskeho aj gréckeho. Vysvetľuje podstatné informácie o náuke (aj keď veľmi nerada, až ponížene, pretože sa jej nechce tieto poučky a pravidlá určené pre školou povinných mladíkov opakovať stále dookola): trojaká úloha poučiť, pobaviť a dojať, jej časti (*inventio* – vyhľadanie látky, *dispositio* – roztriedenie zhromaždených informácií, *elocutio* – sloh, *memoria* – pamäťový tréning, *actio* – vlastný prednes), ďalej pokračuje vysvetlením troch rétorických štýlov (*genus subtile* - štýl nízky, *mediocre* - stredný a *grande* - vysoký) a poučuje o druhoch reči (*genus deliberativum* - druh politický, *iudiciale* - súdny, *demonstrativum* – slávnostný). Pokračuje a rozhovorí sa o častiach reči (*exordium* – úvod, *narratio* – rozprávanie, *propositio* – predpoklad: určenie cieľov argumentácie, *partitio* – rozvrhnutie argumentácie, *argumentatio* – argumentácia, *epilogus* – záver). Každú časť patrične vysvetlí a s dokončením pojednania o závere končí aj svoj výklad a odchádza (Petrovičová, 2010).

3.1.4 Kniha šiesta: Geometria

Šiesta kniha začína hymnom na bohyňu Athénu. Tým autor vyzdvihuje príchod teoretických, najvyššie postavených Náuk. Prvá z nich prichádza Geometria, s veľkou pokorou voči bohom. Pomôcky, ktoré si so sebou nesie, prezrádzajú súvislosť s ďalšími matematickými náukami. Má so sebou plášť, na ktorom je zobrazená mapa oblohy a rôzne miery, ktorý zdieľa s Astronómiou, počítadlo (*abacus*) a model vesmíru zase využije aj Aritmetika. Čo ale Martianus pri tejto Náuke vyzdvihuje, sú prešliapané topánky a prach z ciest. Presne ju opisuje takto: „*Peplos má posiaty postavami zobrazujúcimi nebeské dráhy a gule; zemský tieň siaha až do neba a dodáva zlatým guliam Slnka a Mesiaca vrásčitý odtieň; je tu gnómon slnečných hodín a figúrky zobrazujúce intervaly, váhy a miery. Vlasy má nádherne upravené, ale nohy má pokryté špinou a topánky má opotrebené od chodenia po celom povrchu Zeme.*“ (Stahl – Johnson – Burge, 1971, s. 126). Geometria má rolu svetovej cestovateľky – znalkyňa geografie, čo už z dnešného hľadiska nie je štandardné. Stahl – Johnson – Burge (1971) vysvetľujú, že geometria bola najzanedbávanejším predmetom z kvadrivia v období tesne pred pádom Západného impéria a tesne po ňom. Možno preto je najdlhšie pojednanie zo strany Geometrie venované regionálnej geografii. Martianus predmet geometrie očividne nezvládol a rozhodol sa pre geografiu aj z dôvodu vtedajšej populárnosti, ktorú si vyslúžila. Zemský povrch je ale pre nebešťanov veľmi lákavý, nakoľko je pre mnohých nepoznatelný. Preto dostáva Geometria hneď po svojej úvodnej charakteristike rozkaz pojednať o veľkosti, tvare, aj podobe jednotlivých zemských krajov a dostáva sa k jednotlivým geografickým

popisom. Odôvodní oválny tvar Zeme, oboznámi snem s jej veľkosťou a polohou oproti ostatným nebeským telesám, popíše päť zemských zón, až sa dostane k podrobnému popisu jednotlivých svetadielov aj s ich rozlohou (Európa, Afrika, Ázia, zvláštne kraje: ostrovy pri Afrike). Po tomto výklade je Geometria pobádaná vysvetliť svoju teóriu, ale má to urobiť stručne, vyzdvihnúť má len najvýznamnejšie tézy, aby nevyvolala dlhým výkladom znechutenie. Vyloží božskému snemu o tvaroch (so vzťahom k Aritmetike), potom vypočítava a charakterizuje rôzne dvoj- (priamka, krivka), uhol', kruh, troj-, štvor- a mnohouholník a trojrozmerné tvary (povrch, ihlan, kocka, valec, kužeľ, guľa). Menuje tri axiómy zhodnosti a na záver pridáva kvízovú otázku skrývajúcu prvú vetu Eukleidových *Základov*²⁸. Tým si vyslúži búrlivé ovácie a vrele prijatie nebešťanmi. Je považovaná za najvzdelanejšiu a najláskavejšiu zo všetkých Náuk (Petrovičová, 2010). Na konci Geometria objasňuje príchod svojej najbližšej sestry: „*všetky tvrdenia o veciach, ktoré postupujú do nekonečna, sú vyjadrené buď v číslach alebo v riadkoch. Čísla chápe rozum, čiary zrak. Čísla patria do aritmetiky; lineárne obrazce, provincia geometrie, sú demonštrovateľné na jej počítadle. Čiary sú zrodené z netelesnosti a sú formované do mnohorakých vnímateľných tvarov, ktoré sú dokonca vyvýšené do nebies. Začiatky línií sú netelesné a sú formované oboma sestrami. Nedeliteľná monáda je pôvodcom čísel, sama nie číslom, a nie je pochopiteľná. Monáda tiež predstavuje nedeliteľný euklidovský bod, ktorý tiež nie je uchopiteľný. Čísla sú netelesné, pokiaľ nie sú aplikované na predmety.*“ (Stahl – Johnson – Burge, 1971, s. 149). Takto uvedená Aritmetika svojou sestrou prichádza.

3.1.5 Kniha siedma: Aritmetika

Má vznešene tajomný prejav. „*Má na sebe rúcho, v ktorom sa skrýva zložitá spodná bielizeň, ktorá obsahuje vodítka k operáciám univerzálnej povahy.* (Stahl – Johnson – Burge, 1971, s. 149). Z čela jej vyžarujú zvláštne lúče jednoty a mnohosti. „*Prvý lúč predstavuje monádu alebo bod, zdroj všetkých čísel alebo všetkých geometrických útvarov. Dekáda zahŕňa všetky čísla. To a všetky čísla v ňom obmedzené, v dvojítých a trojitých kombináciách, boli pytagorejcami uctievané ako posvätné.*“ (Stahl – Johnson – Burge, 1971, s. 150). Nenesie si so sebou žiadne pomôcky. Prítomný je síce už *abacus* (počítadlo), na ostatné jej stačia vlastné prsty. Aritmetika dala hneď v úvode najavo sebavedomie voči

²⁸ Prvá Euklidova veta je prvá poučka z diela *Základy* o možnosti zostaviť rovnoramenný trojuholník nad danou úsečkou

bohom a niektorých tým skutočne desí. Jova²⁹ prstami pozdraví číslom 717, ktoré ho charakterizuje, tým ukazuje oddanosť Pytagorovi, ktorý sa k Aritmetika pridáva ako patrón a autorita tejto knihy, sprevádza ju k počítadlu a Aritmetika svoj výklad začne bez vyzvania. „*Všetci jednotlivě i celkovo pochádzate z mojich lúčov; [...] matka vás všetkých nehodná pohrdania; [...] nech hviezdny národ uzná úctyhodnú pôvodkyňu svojej mnohosti.*“ (Petrovičová, 2010, s. 32). Jej výklad je rozdelený do dvoch častí. V prvej charakterizuje nematematické vlastnosti čísiel prvej dekády, tzv. aritmológia³⁰, až potom prechádza na vlastnú aritmetiku – odvodzuje jednotlivé matematické vlastnosti čísiel a operácie s nimi. Predstavuje dve aritmetiky, prvá pochádza od Nikomacha z Gerasy³¹, zdrojom je jeho dielo *Úvod do aritmetiky*, druhá je aritmetika Euklidova z jeho diela *Základy*. Aritmetika nie je prerušovaná, sama určuje, čo je vhodné predniesť pred snemom a keď má pocit, že už povedala všetko podstatné, sama svoj výklad končí. Ohromení bohovia uznávajú Aritmetiku za svoju rodičku (Petrovičová, 2010).

Martianovou zásluhou sa aritmetike dostalo väčšej pozornosti ako aritmológií (dovtedy prevládajúca časť predmetu), a po víťazstve Cirkvi nad pohanstvom zaujala prvé miesto v rámci kvadrivia v učebných osnovách. Aritmológia neskôr zaujala cirkevných otcov a spisovateľov, ako bol napr. Cassiodorus, ktorí považoval za vhodné spojiť čísla dekády s Bibliou a pripisovali zvláštny numerologický význam dvom testamentom, Najsvätejšej Trojici a piatim knihám Mojžišovým. Dá sa povedať, že práve tu nachádzame počiatok tajomstva čísiel, v stredovekej kresťanskej literatúre (Stahl – Johnson – Burge, 1971).

3.1.6 Kniha ôsma: Astronómia

Nástup Astronómie je mierne pozdržaný, pretože výklad Aritmetiky bol taký ohromný, že čitateľ potrebuje najprv vstrebať všetky informácie (jedná sa o humornú vsuvku opitého starca Siléna na odľahčenie vážnosti preberaných tém). Keď však vstúpi, je jasné, že si vyslúži údiv, ba až posvätnú úctu všetkých prítomných. Prichádza zahalená tajomným oparom, doslova: „*[...] akúsi guľu nebeského svetla a dutý zhluk ohňa, ktorý akoby vnútri seba uzatváral akúsi pannu a miernym otáčaním sa gúľal a vchádzal do vnútra.*“ (Petrovičová, 2010, s. 33). Po celom tele sa jej blyštia drahokamy a s krídlami jej vizáž pripomína bohyňu. „*Obočie mala ako hviezda a vlasy sa jej leskli. Perie na jej krídlach bolo kryštálické, a keď kľzala po oblohe, nadobudlo zlatistý odtieň. V jednej ruke držala*

²⁹ Jupiter (2. pád *Jova*; latinsky *Iuppiter*, grécky *Zeus*) – najväčší rímsky boh, totožný s gréckym Diom

³⁰ Aritmológia – mystická číselná náuka, symbolika pripisujúca číslam magickú moc

³¹ Syn Aristotela

vidlicový sextant, v druhej knihu s výpočtami obežných dráh planét a ich dopredného a spätného pohybu. Tie boli ohraničené kovmi rôznych farieb.“ (Stahl – Johnson – Burge, 1971, s. 172). Sama sa ujíma slova a predstavuje svoje pomôcky. Odkazuje na grécke authority, tým načrtáva svoj pôvod a históriu. Zo začiatku sa zdráha rozprávať, pretože jej príde povýšenecké vysvetľovať bohom to, čo sami prežívajú, napokon však uznáva povinnosť voči snúbencom a začne. Predstavuje podobu, základné elementy, z ktorých je vesmír stvorený a základné pojmy. Vysvetľuje obraz desiatich nebeských kruhov (dva polárne, dva obrátnikové, rovník, dve kolúry³², zverokruh, Mliečna dráha a horizont) a ich priechod súhvezdiami. Pojedená o planétach v poradí: Mesiac, Slnko, Merkúr, Venuša, Mars, Jupiter, Saturn. Výklad tu náhle končí, predpokladá sa, že zbytok je stratený (Petrovičová, 2010).

Ôsma kniha je najkratšia kniha v celom diele, zároveň je však najlepšie vyvážená a najuspokojivejšie vysvetlená v rámci daného predmetu v zachovanej latinskej literatúre. Stahl – Johnson – Burge (1971) nám vysvetľujú, že medzi matematickými disciplínami bola práve astronómia najrozvinutejšia z gréckych vied.

3.1.7 Kniha deviata: Harmónia

Harmóniu uvádza jej sprievod krásnou a upokojujúcou melódiou, ktorá slúži aj ako charakteristika samotnej Harmónie: „[...] zrazu sa rozoznel spev netušenej sladkosti a nečakanej lahodnosti [...] akési previazané spojenie všetkých melodických hlasov poskytovalo akúsi plnosť všeobjímajúcej rozkoše zvuku.“ (Petrovičová, 2010, s. 36). Prichádza už bohmi očakávaná a svojím vznešeným vzhľadom okúzľuje všetkých v miestnosti. „Vznešená postava, jej hlava sa blyští zlatými ozdobami, kráča medzi Apollónom a Aténou. Jej odev je pevný s vrúbkovaným a vrstveným zlatom; pri každom odmeranom kroku jemne a upokojujúco cinká. [...] malé modely divadelných nástrojov, tepané zo zlata, visia zavesené na ľavej ruke Harmónie.“ (Stahl – Johnson – Burge, 1971, s. 203). Chvením jej odevu aj nástrojom zvláštneho kruhového štítu vydáva zvuk súzvuku všetkými spôsobmi. Svoj výklad berie vážne a nezostáva len pri teórii, praktickou ukážkou veršovaného pozdravu Jovovi a ďalším božstvám ukazuje hĺbku svojho učenia. Bohovia prejavujú Náuke najvyššiu poctu: „Jupiter a ostatné nebeské božstvá, pretože chápali veľkosť vyššej melódie, ktorá sa rozlievala na počesť akéhosi tajomného ohňa a neuhasiteľného plameňa, vyjadrili obdiv k vnútornej otcovskej piesni a ako výraz úcty

³² Kolúry – dve najväčšie kružnice na nebeskej sfére prechádzajúce svetovými pólmi (deklináčna kružnica) a bodmi rovníkosti, resp. bodmi slnovratov

mimozemskej racionalite všetci na chvíľu povstali.“ (Petrovičová, 2010, s. 36). Harmónia je vo vzťahu k bohom nadradená, jej existencia je tu od základov stvorenia, na druhej strane je nepriateľská k ľuďom, pretože ju znevažujú. Pri výklade vysvetľuje svoju schopnosť ovplyvňovať chod sveta a životy ľudí a vyjadruje sklamanie a útek od nich. Na úvod definuje tón, intervaly a tóniny, historicky popíše rozdelenie harmónie na harmoniku, rytmiku a metriku a preberie typológiu hlasového vyjadrenia. V odbornej časti sa venuje harmónií a rytmike. Obidve rozdelí na sedem častí a popíše ich. Pri harmónií ide o časti ako tóny, intervaly, systémy, módy tónin, kľúče – ladenie: *tonoi* modulácie a výstavba melódie, u rytmiky sú to doba, druhy dôb, stopa, druhy stôp, rytmická rada – tj. druhy rytmu, zmeny rytmu a výstavba rytmu a ich rozbor. Definuje tón, intervaly a tóniny. Jej kvality sú dokázané aj pozorným sledovaním bohov až do konca a bez prerušenia (Petrovičová, 2010).

Systematickosť, ako hlavný odkaz autora čitateľovi sme už spomenuli, skúsme si ho priamo vysvetliť na jednotlivých príkladoch a zistiť, prečo je práve takéto usporiadanie náuk správne pre vzdelávanie. Ako prvú si musíme všimnúť prepojenosť jednotlivých náuk. Nejde ich študovať samostatne, len spolu tvoria logický celok. Zaznieva to z úst samotných Náuk, konkrétne toto hovorí Dialektika: „[...] je mojím výsadným právom, že čokoľvek, čo hovoria ostatné Umenia, ako tá Náuka, ktorú vaše uši práve vypočuli a potvrdili, Gramatika, tak tiež tá, ktorá oplýva schopnosťou prekrásnej reči, alebo tá, ktorá stvárňuje rôzne tvary meradlom a prachom, nemôže byť pojednaná bez mojich zásad.“ (Petrovičová, 2010, s. 148). Dialektika sa týmto popisuje ako nástroj ostatných Náuk, Rétorika o nej a o Gramatike zase hovorí ako o pomocníkach pri realizácii správnej reči. Stahl – Johnson – Burge (1971) gramatiku opísali ako minimálny úvod do kultúrneho dedičstva človeka, základ všetkého vzdelania. Dialektika bola tréningom logiky – formálny tréning vo verbálnom myslení a rétorika ako nácvik vyjadrovania. Jednotlivé témy Náuk sú mnohostranné a prislúchajú viacerým Náukam.

Pri matematických Náukach je zase poukazované na podstatu všetkého a tou je tá istá jednotka, len má iné pomenovania. V Geometrii je to bod, v Aritmetike jedna a v Harmónií tón alebo doba. Jediná Astronómia jednotku nekomentuje, pretože jej predmetom je viditeľné nebo a nie abstraktný základ. Harmónia to popisuje najvýstižnejšie: „*Najprv je [vo výklade na rade] doba, ktorá podobne ako atóm nepripúšťa žiadne rozdelenie na časti ani okamžiky. A tak ako bod u geometrikov a monáda u aritmetikov je akousi prirodzene súdržnou jednotkou.*“ (Petrovičová, 2010, s. 115). Týmito príkladmi nám ide o vysvetlenie

a pochopenie súvislostí medzi náukami. Ďalšou ich spoločnou jednotou je ich sesterský vzťah, ich odev zase rozpráva príbeh ich vzniku (bájne rodisko či úkryt je Egypt, miesto, kde Náuky vyspeli a získali charakteristickú podobu je Grécko a cieľovú kultúru a jazyk nachádzajú Náuky v Ríme). K tomu všetkému Martianus používa opakovanie fráz ako napr. „tak začala rozprávať“, k tomu pripája opakovanie základných pravidiel vo výkladoch Náu a týmito znakmi posilňuje jednotu a vytvára z Náu reálny cyklus. Ponecháva im ich jedinečnosť, ktorá slúži k zobrazeniu vzostupného usporiadania Náu. Náuky trivia sú oblečené ľudsky, plášte Gramatiky a Dialektiky sú bežným odevom rímskych či gréckych vzdelancov. Rétorika má rúcho slávnostné. Matematické Náuky už strácajú svoju identifikačnú stránku, nezáleží na rímskom či gréckom pôvode, význam získava jeho úprava, ktorá prevyšuje pozemský svet a tým charakterizuje Náuku. Vývoj je cítiť aj v samotnom postoji Náu. Gramatika je skromná, podceňuje sa, Dialektika naopak preceňuje. Rétorika je sebavedomá, Geometria je už považovaná za úctyhodnú učiteľku ostatných Umení, Aritmetika je označená za matku. Astronómia svoje postavenie už obhajovať ani nemusí a Harmónia prináša vrcholné okúzlenie a bohov dokonca prevyšuje (Petrovičová, 2010).

Jednota, prepojenosť a usporiadanie náu je premyslené, konkrétne ide o odraz kozmickej hierarchie. Z autorovej strany ide o zámernú obhajobu systému, ktorý v antike chýbal. Týmto literárnym počínom vyviedol náuky na svetlo tak, aby neboli prístupné len hŕstke odborníkov, ale všetkým, ktorí majú záujem o systematické vzdelanie a pripravil ich na cestu do stredoveku.

4 Vzdelanosť v ranom stredoveku

„Teológia a filozofia stredovekých scholastikov a tvorcov stredovekých univerzít sú zakotvené v Augustínových predstavách o vzťahu viery a rozumu.“ (Hare – Barnes – Chadwick, 1994, s. 205).

Po dobytí Ríma, v r. 476 po Kristovi germánskym kmeňom Herulov, strácala Európa svoj staroveký význam a začala získavať stredovekú podobu. Začali sa formovať tri veľké politicko-kultúrne centrá sveta: západno-germánsky, grécko-byzantský a arabsko-moslimský (Kumor, 2003). *„Nový stredoveký svet mali vytvárať dve mocnosti: na jednej strane pápežstvo a rehole – teda Cirkev ako tá, ktorá stráži a odovzdáva náboženské a teologické dedičstvo a na strane druhej germánske a neskôr slovanské národy ako vhodný faktor, preberajúci, odovzdávajúci a rozvíjajúci dedičstvo kultúry. Zväzok Cirkvi*

s týmito mladými národmi sa stal bázou, na ktorej bola budovaná budúcnosť stredoveku.“ (Kumor, 2003, s. 263). Spunar a kol. (1995) tiež uvádza, že v európskom stredoveku tvorili cirkev a politické národy dynamickú jednotu a táto jednotu bola riadená dvojakou mocou: svetskou a cirkevnou.

Raný stredovek, obdobie označované od 6. do 11. st. po Kristovi, je preslávnený vybudovaním množstvom benediktínskych opátstiev. Podľa Spunara a kol. (1995) práve táto hustá sieť kláštorov dopomohla k zachovaniu starovekej kultúry a následnému rozvoju vzdelania, umenia, aj ekonomiky. Bez nich by nevznikla dnešná európska civilizácia a s ňou školstvo, aké ho poznáme.

Jedným z dôležitých kláštorov bol kláštor Vivarium, založený na juhu Talianska v Kalábrii bývalým ministrom z rokov 507 až 526 po Kristovi a mestským prefektom Ríma z roku 533 po Kristovi – Flaviom Magnom Aureliom Cassiodorom Senatorom. V tomto roku Cassiodorus na poste senátora v mene ostrogótskeho kráľa poslal senátu list, v ktorom vysvetľuje význam zachovania platov rímskych učiteľov a zároveň opisuje vplyv vzdelania pre mládež. V liste píše: *„[...] Gramatická škola je totiž skvelým základom vedenia, ctihodná matka výrečnosti, ktorá učí, ako hľadať slávu a rozprávať bez chyby. Cvičením správneho čítania nám objasňuje všetky rady starovekých autorov. Barbarští králi ju nepoužívali, zostáva v rukách učiteľov práva. Ostatné národy majú zbrane a ďalšie veci, rímskym vládcom zostala poslušná iba výrečnosť. Práve ona velí do útoku pri bitkách na poli občianskeho práva medzi rečníkmi. [...] Preto chceme, aby každý profesor vied, rovnako ako gramatici, rétori a profesori práva, dostával rovnaký plat, ako dostával jeho predchodca, a to bez zníženia. [...] Pretože ak platíme hercov pre pobavenie ľudu, z oveľa pádnejšieho dôvodu je potreba podporovať tých, ktorí cibrú mravy a pestujú výrečnosť v našom paláci.*“ (Riché - Verger, 2011, s. 19). Tento text je dôkazom, že školy stále fungovali, problémom bola ich organizácia.

Riché – Verger (2011) píše, že aj napriek tomu, že všetky slobodné umenia už boli predstavené v Capellovom príbehu, štúdium sa obmedzilo len na prvé dve slobodné umenia, a to na gramatiku a rétoriku. Dialektika bola prehliadaná a štúdiu kvadrivia sa dostalo zásadného významu až v stredovekej vzdelanosti, v tzv. karolínskej škole.

Z toho dôvodu založil Cassiodorus svoj kláštor v roku 540 po Kristovi a v tomto stredisku vzdelanosti nechal postaviť ohromnú knižnicu starovekej literatúry. Štúdium teológie a svetských vied bolo pre mníchov kláštora celoživotná úloha. Bez prepisovania týchto

starovekých diel by došlo k ich zániku. Ďalšie kláštory si z Cassiodora vzali príklad a prevzali prepisovanie kníh do svojich denných úloh. Tím zachránili antické vedné znalosti a diela veľkých antických autorov pre ďalšie generácie. Cassiodorus si uvedomoval, rovnako ako Aurelius Augustinus, že klasické vzdelanie slúži ako príprava k štúdiu svätého Písma, a preto vypracoval nové študijné osnovy. Kláštory začali budovať svoje vlastné školy a učili podľa Cassiodorovho školského programu. V diele *Institutiones divinarum et saecularium* (Základy cirkevných a svetských vied) predstavuje svetské a kresťanské diela a popisuje, ako ich treba používať. Ide o úvod do teológie a elementárny výklad siedmich slobodných umení (Spunar a kol., 1995).

Až v 9.st. zahrňovala výuka stredoškolského vzdelania všetkých sedem slobodných umení. V rámci základného vzdelania v ranom stredoveku si žiak osvojuje čítanie. Učí sa slabiky, hlásky, slová a vety pomocou žaltáru³³. Opakuje si jednotlivé verše žalmov, pokiaľ si ich nezapamätá a prepisuje ich. Musí sa naučiť po latinsky (latinský jazyk už nebol živým jazykom, stal sa hovorovou rečou klerikov³⁴), najčastejšie pomocou dvojjazykových školských dialógov. K čítaniu sa pridáva písanie a základy počítania. Takto vyzbrojení žiaci základnými znalosťami prechádzali na výuku siedmich slobodných umení. Ako prvá bola gramatika, základ všetkého vedenia. Žiak si osvojuje hlbšie znalosti latinčiny. Učí sa slovnej zásobe a stavbe latinských viet. Učí sa prozódii, teóriu cezúry³⁵ a prízvuku. K štúdiu gramatiky sa pridáva aj čítanie klasických pohanských (Vergilius, Horatius, Juvenalis a iní) a kresťanských (Prudentius, Juvencus, Sedulius a iní) autorov. Ako druhá nasleduje rétorika. Žiak sa učí pravidlám rečníckeho prejavu pomocou čítaním autorov alebo ich napodobovaním formou cvičení. K dispozícii sú učebnice rétoriky od Quintilliana - *Institutio Oratoria* (Základy rétoriky) a hlavne od Cicera. Od cvičného prejavu sa prechádza k diskusii v podobe dialógu, k skutočnej dišpute, ktorá otvára brány k štúdiu dialektiky. Toto umenie výstižne opísal Hraban Maurus³⁶, ktorý vyhlásil, že dialektika je: „*disciplínou všetkých disciplín, ktorá učí, ako učiť a ako sa učiť.*“ (Riché – Verger, 2011, s. 42). Pravidlá dialektiky sa vyučovali z Aristotelových spisoch preložených do latinčiny, dielo *De interpretatione* (O vyjadrovaní), Porfyriov³⁷ *Isagoge* (Úvod) a štvrtá učebnica, ktorá sa používala aj v rétorike, boli Cicerove *Topiky*. Tieto štyri

³³ Kniha či zbierka žalmov

³⁴ Klerik – duchovná osoba, kandidát na kňazskú hodnosť

³⁵ Medzislovný predel vo verši spadajúci do stopy; v hudbe predel, krátka prestávka medzi frázami

³⁶ Blahoslavený Rabanus Maurus bol opäťom kláštora vo Fulde (Nemecko) a neskôr arcibiskup v Mohuči (Nemecko). Patril k najväčším postavám 9. st.

³⁷ Porfyrios z Tyru (234 – 305 po Kristovi) – grécky filozof, predstaviteľ novoplatonizmu

učebnice tvorili súbor nazývaný *logica vetus*. Dialektika sa tak konečne dostala na výslnie (Riché – Verger, 2011).

Čo sa týka kvadrivia, všetky štyri predmety spolu úzko súvisia. Na prvej z nich, aritmetike, závisia všetky ostatné. „*Stvorenie spočíva na číslach a nejde ho vyložiť inak, len skrze čísla.*“ (Riché – Verger, 2011, s. 44). Z tohto citátu vyvodzujeme, že kvadrivium sa snaží o vysvetlenie sveta, ktorý je založený na číslach. Tvorí preto jeden celok a je nemožné študovať jeho predmety oddelene. Aritmetika, ktorá má počiatok v základnom vzdelaní, sa vyučuje podľa Boëthiovej³⁸ knihy *Institutio arithmetica* a podľa nám už známeho príbehu od Martiana Capellu *De Nuptiis Philologiae et Mercurii*. Geometria, ako druhá v poradí sa tiež študuje podľa Boëthia a Martiana Capellu, ktorí preložili dielo starogréckeho matematika Euklida - *Základy*. Astronómia mala veľký ohlas u panovníkov. Všeobecne sa panovníci zaujímali o všetky prírodné vedy. V tomto období však stále bola astronómia často zamieňaná za astrológiu³⁹. Na vyučovanie hudby sa špecializovali len niektoré školy. Rozlišovalo sa medzi praktickými hodinami hudby, ktoré vyučovali speváci (*cantus*) a medzi hudobnou vedou (*musica*). *Musica* sa vyučovala podľa kníh sv. Augustína, Martiana Capellu a Boëthia. Delila sa na tri odbory: hudba kozmická, hudba vokálna a hudba inštrumentálna (Riché – Verger, 2011).

Hudbe venujeme viac pozornosti, pretože chápanie hudby doby minulej a doby dnešnej je snád' zo všetkých disciplín najrozdielnejší. Spunar a kol. (1995) nám vysvetľuje rozdiel v chápaní pojmu „hudba“. V dnešnej dobe si už ani nevieme predstaviť, ako bola staroveká hudba vnímaná. Aké je teda novoveké chápanie pojmu „hudba“? Hudbu chápeme v zmysle: „*autonómneho umenia, ktorého hlavným, ak nie aj jediným poslaním je prinášať poslucháčovi zážitok krásy prostredníctvom originálnych a individuálnych diel, ktoré sú verejne na koncertoch interpretované k zameranému a sústredenému hudobnému vnímaniu, oceňované potleskom, kritikou či snád' hudobnou vedou.*“ (Spunar a kol., 1995, s. 199). Koreňom slova hudba je „hud-“, čo súvisí so slovami hudec, husle – významovo je to najbližšie inštrumentálnej hudbe. Naopak, starovek a stredovek mal pre hudbu a spev výstižnejší pojem, a to „*musica*“. Tento pojem pochádza z gréckeho „*musiké*“, základ slova je „*musa*“, čiže múza. Latinský termín „*ars musica*“ znamená umenie (poznatie)

³⁸ Boethius (480 – 524 po Kristovi) bol antický kresťanský filozof a spisovateľ. Je pokladaný za „posledného Rimana a prvého scholastika“, pripravil cestu stredovekej scholastike hlavne jeho prekladom významných gréckych diel do latinčiny (Aristoteles, Platón), čím obohatil celý latinský Západ na dlhé obdobie

³⁹ Ešte v r. 370/371 po Kristovi za vlády cisárov – bratov Valensa a Valentiniána, bola astrológia v edikte *Cesset mathematicorum* uznaná za kriminálny čin (Kumor, 2003)

hudobné. Dôležitá je skutočnosť, že: „ *ars musica bola stredovekou filozofiou chápaná ako disciplína vedecká a že bola považovaná za jeden zo základných náukových odborov, nutných k poznaniu sveta.* “ (Spunar a kol., 1995, s. 200). Ako už vieme, táto hudobná veda patrila k prírodným a matematickým vedám kvadrivia. Objasníme si, prečo práve tu mala „*musica*“ svoje čestné miesto. Ako nám objasňuje Riché – Verger (2011), hudobné vzdelanie sa vyučovalo aj podľa kníh Boëthiových. Konkrétne to bol traktát *De institutione musica libri quinque*. V tomto spise píše o etickej a terapeutickej funkcii hudby, podáva klasifikáciu hudby, definuje hudobníka (*musicus*) – dnes by sme ho nazvali hudobným skladateľom, načrtáva akustické základy hudby, uvádza matematické výpočty intervalov, pojednáva o monochorde⁴⁰, o písomnej notácii. Boëthius sa v otázkach ladenia alebo v posúdení ľubozvučnosti prikláňa na stranu koncepciám Pytagorovým. Pre neho totiž: „*racionálne poznanie a metódy stoja vyššie, sú závažnejšie a smerodajnejšie ako empirické (napr. sluchové) a vôbec najvyšším kritériom sú pre neho správne, ideálne číselné pomery, na ktorých základe chce problematiku ladenia či súzvuku riešiť. [...], v riadnej hudbe sa uplatňujú správne harmonické proporcie, pomery, vzťahy merateľných a číselne vyjadriteľných prvkov.* “ (Spunar a kol., 1995, s. 200).

V tomto duchu sú písané definície hudby od Augustína, aj od Cassiodora a po celý stredovek pomáhajú tradovať pytagorejské učenie o numerickej podstate hudby a celého vesmíru. V Boëthiovej prepracovanej klasifikácii hudby už v duchu kresťanstva, vychádza z pytagorejského učenia o harmónií nebeských sfér, ktorých odrazom je skutočná hudba, ďalším vzorom je Platón a jeho úvahy o význame hudby pre morálku spoločnosti a pre štátne zriadenie a posledná je inšpirovaná z koncepcie novoplatónskej filozofie. Tak nám vznikol komplexný model hudby, rozdelený do troch odborov, už spomenutých Riché – Vergerom (2011) – hudba kozmická (*musica mundana*), hudba vokálna (*musica humana*) a hudba inštrumentálna (*musica instrumentalis*). Hudba kozmická je tá pytagorejská, reálne znejúca, no nepočuteľná, harmónia sfér (spev anjelov). Postupuje skrz vhodné zvolené číselné proporcie do hudby vokálnej, ktorá predstavuje harmóniu ľudskej duše (vzdvihnutie kresťanstva), harmóniu ľudskeho tela a harmóniu medzi dušou a telom. Až na konci je hudba inštrumentálna, počuteľná hudba so spevom. Ak sa riadi správnymi princípmi, môže ovplyvniť ľudskú dušu a telesné funkcie a podieľať sa tak na harmónii nebeského univerza. Takto zvolený hierarchický systém teda vyzdvihuje „*estetickú doktrínu, ktorá vládla stredovekom: dokonalosť a krása, vyplývajúca z vesmírnej*

⁴⁰ Monochord – starodávny vedecký prístroj na meranie hudobných intervalov

harmónie, spočívajúca na dokonalých číselných pomeroch, je sústredená v Bohu a postupne sa odráža v ľudskej duši a potom ešte nižšie v skutočnej hudbe. Skutočná hudba, pokiaľ sa riadi dokonalými a správnymi číselnými pomermi, je teda umením, ktoré odráža a stelesňuje dokonalosť a krásu božiu a všetkého božieho stvorenia – sveta a človeka. Táto koncepcia stavia hudbu medzi umeniami vysoko, ba najvyššie.“ (Spunar a kol., 1995, s. 202).

Z týchto tvrdení vyplýva, že *cantus*, neskôr nazývaný *cantor*, teda spevák (učiteľ praktických hodín hudby), bol považovaný za praktického hudobníka a bol jednoduchým remeselníkom, mechanickým vykonávateľom, na rozdiel od teoretického hudobníka, poučeného hudobníka, ktorý vykonával duchovnú a duševnú činnosť na pravom umení a vedení (*ars*) a nie len na návyku, zvyku (*usus*). Krásne to popisujú verše zo stredovekých traktátov: „*Medzi pravými hudobníkmi a spevákmi je veľký odstup. Títo len hovoria, oni však poznajú, čo obsahuje hudba. Lebo kto vykonáva, čomu nerozumie, mal by byť nazývaný zvieraťom.*“ (Spunar a kol., 1995, s. 204).

V karolínskej dobe, v ranom stredoveku, sa k týmto štyrom disciplínam ešte pridáva medicína, ktorá je považovaná za druhú filozofiu. Pre lekárov to znamená, že: „*musia poznať všetkých sedem slobodných umení, aby mohli vykonávať svoje remeslo.*“ (Riché – Verger, 2011, s. 45).

Alkuin⁴¹, ktorému vďačíme aj za výraz *trivium*, hovorieval: „*Týchto sedem slobodných umení, s ktorými prichádza sedem darov ducha svätého, vedú k múdrosti.*“ (Riché – Verger, 2011, s. 41).

Riché – Verger (2011) ďalej upozorňujú, že kláštorné školy, ktorých začiatky započal Cassiodorus, v období raného stredoveku, utvárali a udržovali kontinuitu vzdelávania. Faktom však zostáva, že neboli rovnomerne rozložené. Ich existencia závisela od vnútorných pomeroch danej oblasti a hlavne od vzťahu lokálnej vlády voči cirkvi. Kultúrna reforma Karola Veľkého v 8. až 9. st. po Kristovi, tzv. karolínska renesancia, ktorá sa zameriavala aj na školstvo, mala snahu o zaistenie jednotného programu a mala sa postarať o rovnakú úroveň prípravy budúcich kňazov na školách. Úspech tohto obrovského „pokusu“ mali zabezpečiť opáti a biskupi, čo nebolo vôbec jednoduché v dobe bahnitej a zalesnenej Európy. Na porovnanie, uvedomme si, aká kolísavá je úroveň dnešných škôl

⁴¹ Anglosas Alkuin, učiteľ z Yorku, s ktorým sa v r. 781 po Kristovi zoznámil Karol Veľký a pravdepodobne práve pod jeho vplyvom začal Karol Veľký, po vzore rímskych cisárov, vydávať zákony v oblasti školstva – karolínske reformy

v jednotlivých európskych štátoch, pričom podmienky v komunikácií sú teraz neporovnateľne lepšie.

Karolínske reformy však zaistili odstupňovanie vyučovacieho procesu, ktorý je viditeľný až do dnešnej doby. Proces vyučovania sa skladal z troch uzavretých, na sebe naväzujúcich cykloch. Prvé poskytuje elementárne vzdelanie: spev, čítanie, písanie, základy gramatiky a poznanie kalendára. Druhé je zamerané na artistickú prípravu: formálne trivium a reálne zamerané kvadrivium. Tretí cyklus obsahoval vlastné teologické školenie: úvod do štúdia a výkladu biblie, kazateľstvo, liturgika, katechéza. Zrodil sa premyslený trojstupňový systém, ktorý tak, ako v dobe rímskej, aj v dobe karolínskej odrážal mentálny vývoj mládeže. Tento trojstupňový systém s prihliadnutím na historický a kultúrny vývoj (základná škola – stredná škola – vysoká škola) funguje dodnes (Riché - Verger, 2011).

I keď neskôr, v období vrcholného stredoveku, vznikali nové inštitúcie – univerzity, ktoré museli reagovať na potreby svojej doby, slobodné umenia si aj v novom svete našli svoje miesto. Osou vyučovania už nebola gramatika s rétorikou, ale dialektika, ktorá bola novým stredobodom pozornosti *septem artes liberales*. Scholastici sa snažili zjednotiť princípy myslenia a bytia a na školách chceli získať nielen svetsko-filozofické, ale aj nadpozemsko-teologické poznanie a definovať ich v prísne logickom výklade o svete a súcne. Pedagogické postupy sa teda ubrali týmto smerom. Štúdium na univerzite sa zameralo na čítanie s výkladom textu (*lectio*), doplňovalo ho riešenie sporných otázok v rozporoch vo výrokoch autorov, a to vo forme otázok a odpovedí (*qaestio*). Konali sa verejné dišputy, nazvali by sme ich až rečnícke slávnosti (*quaestiones quodlibetales*), v porovnaní s dnešnými pomermi, kde umenie diskusií v školskej praxi takmer pominulo. Otvorenie univerzít malo za následok rastúci záujem o nižšie vzdelanie. Kláštorné školy už na veľký nápor záujemcov nestačili, a tak sa začali zakladať nové školy - mestské školy. Základom ich učenia bolo trivium (triviálne školy) a svojich žiakov učili písať, učili ich základom latinčiny a latinskej konverzácie. Zároveň to boli školy, ktoré pripravovali žiakov na univerzitné vzdelanie. Remeselná výroba v mestách bola na vzostupe, a preto boli založené nižšie stredné školy, ktoré sa sústreďovali na praktické vzdelanie a vyučovali len čítanie a písanie v materinskom jazyku a učili základy počítania (Riché – Verger, 2011).

Táto zložitá cesta od starovekého po stredoveké školstvo, ktoré vychádza z neskorej rímskej rétorskej školy sa tak v závere svojej dráhy akoby vrátila k východiskovému bodu.

Mestá získali opäť nadvládu nad školskou politikou. Rozpadom mestského školstva kedysi končil starovek, renesancia mestských škôl však otvárala brány novým časom.

5 Zhrnutie

Cieľom bakalárskej práce bolo objasniť vývoj koncepcie siedmich slobodných umení medzi starovekom a stredovekom a jej uplatnenie v stredovekom vzdelávaní. K týmto cieľom sme si zdefinovali výskumné otázky, ktoré si spolu s odpoveďami teraz zhrnieme. Vývoj sme analyzovali na základe kritérií kontinuity (kritérium trvácnosti) a diskontinuity (kritérium historickej a kultúrnej podmienenosti). Prvé dve výskumné otázky sa týkali dôležitosti a výberu predmetov v jednotlivých obdobiach pre získanie patričného vzdelania. Zistili sme, že jednotlivé predmety, ktoré boli pokladané za súbor všeobecného vzdelania v starovekom Grécku, sa časom nijak zvlášť nezmenili, z antiky sa preklenuli do obdobia stredoveku. Systém vzdelávania vždy odrážal mentálny vývoj a potreby danej civilizácie. Kontinuita bola zachovaná. Zistili sme, že na udržanie kontinuity vzdelania medzi starovekom a stredovekom mali najväčší vplyv kláštorné školy, udržanie antickej vzdelanosti pri živote mali na starosti opáti a biskupi, na čele s Augustínom a Cassiodorom, ktorí si uvedomovali, že slobodné umenia slúžia ako prostriedok náboženského vzdelania. Tým sme si odpovedali na tretiu výskumnú otázku, konkrétne kto sa zaslúžil o zachovanie gréckej vzdelanosti.

Čo sa týka diskontinuity, kultúra jednotlivých civilizácií a ich historický posun ovplyvnila chápanie dôležitosti daných predmetov. V období antiky bola gramatika základom vzdelania a matematické disciplíny boli považované za vrchol vzdelania a nástrojom, ako pochopiť tajomstvá a základné vlastnosti čísel, ktoré tvoria jednotu, tzv. harmóniu sfér – počiatok. Ako sa civilizácia vyvíjala a Rímske impérium sa rozrastalo, teoretické vzdelanie začalo podliehať vzdelaniu a znalostiam praktickým. Na prvé miesto sa dostala rétorika a rečnícke schopnosti spolu s dialektikou, ktorá plnila funkciu správneho filozofického myslenia a určovala pravdivosť logických argumentov. Stahl – Johnson – Burge (1971) tento posun popisujú ako prerušenie kontaktu s pôvodnými myšliami atických majstrov klasického obdobia. Tým pádom podľa nich nastal intelektuálny úpadok. Úctyhodné vedecké predmety boli zanedbávané a Rimania vyhradili čestné miesto rečníkovi. Cicero síce pripúšťal, že od rečníka nemôžeme očakávať, že bude odborníkom v každej oblasti vedomostí, ale je schopný zvládnuť akúkoľvek tému prostredníctvom štúdia a jeho zručnosť je dôležitejšia, pretože je výrečnejší a lepšie schopný vyložiť predmet pre odborníka alebo originálneho mysliteľa. Intelektuálne nadšenie v tomto prípade vládlo štýlu a kráse v literatúre a rétorike, nie vo vede a filozofii.

S nástupom kresťanstva sa antická vzdelanosť stala terčom kritiky a hrozil jej zánik. Ako sme si však predstavili v druhej kapitole, bojovníkom za zachovanie a odovzdávanie minulých vedomostí sa stal Aurelius Augustinus. Najdôležitejšie však zostalo učenie trivium, ktoré odhaľuje porozumenie Písma svätého. Gramatika však musela prejsť preformovaním. Jazyk sa zmenil zo vznešeného na tzv. ľudový. Zjednodušil a prispôbil sa kresťanskej spoločnosti, ktorá bola tvorená väčšinou menej vzdelanými občanmi. K tomu patrilo aj obohatenie slovnej zásoby o výrazy, ktoré pomenovali nové skutočnosti spojené s vierou. Vrcholom zostala rétorika, už rétorika kresťanská, ktorá, podľa slov Augustína: „*rozvíjala kresťanskú výrečnosť, vďaka nej kazateľ mohol hovoriť až k srdciam svojich poslucháčov a vstúpiť im pravdy evanjelia.*“ (Riché – Verger, 2011, s. 12). Dialektika nadobudla charakter formálnych postupov, ako jasne a dôsledne myslieť, definovať, rozlišovať významy. Stala sa akýmsi úvodom do štúdia teológie a neskôr bola premenovaná na logiku. Takto sa sedem slobodných umení stali prostriedkom náboženského vzdelania a vznikol program, ktorý zlúčil kresťanstvo s gréckym myslením. Ostatným predmetom sa nevenovalo toľko pozornosti, ich prestíž začala rásť až vo vrcholnom stredoveku, okolo 12 storočia. Touto analýzou sme si odpovedali na štvrtú výskumnú otázku, ktorou sme zisťovali, ako ovplyvnilo kresťanstvo starovekú vzdelanosť.

Čo sa týka Martiana Capelli a jeho idey premostenia všeobecnej vzdelanosti zo staroveku do stredoveku, svojím alegorickým príbehom obhájil antické dedičstvo, dal mu zmysluplný ráz odhaľujúci fungovanie sveta a jeho stvorenie v samotnom kozme, ktorý svojimi tónmi udáva pravidelnosť a dáva zmysel všetkému, čo poznáme. Práve tretia a štvrtá kapitola nám dáva odpoveď na piatu výskumnú otázku a vysvetľuje ustálenie koncepcie siedmich slobodných umení v stredovekom vzdelávaní.

6 Záver

Rozborom nami vybraných diel sme zistili, že slobodné umenia boli vnímané ako bohatstvo, ktoré je potrebné pre dosiahnutie plnohodnotného vzdelania. Platilo to v gréckej aj v rímskej kultúre a prenieslo sa to aj do kresťanskej viery, ktorá zahrnula antickú kultúru vo forme prijateľnej pre nových obyvateľov územia bývalej Západorímskej ríše.

V dnešnej dobe sa nám môže zdať kurikulum siedmich umení bez princípu jednoty. Akoby šlo len o voľné zoskupenie predmetov, v ktorých by akákoľvek zámena jedného za druhé nebola príliš významná. Učitelia raného stredoveku, ako boli Cassiodorus, Izidor zo Sevilly, Alkuin, Rabanus Maurus či Ján zo Salisbury to však považovali za integrované kurikulum so siedmimi potrebnými zložkami, ktorých cesta sa začala v klasických Aténach. V tomto ranom štádiu boli ľudia, ktorí sa zaujímali o celý tento rozsah tém, verní filozofii, ktorá predstavovala vrchol vzdelania. Síce sa dôležitosť jednotlivých predmetov v priebehu striedania období menila, faktom zostáva, že najdôležitejšie v histórii učenia je kvadrivium, a hoci je Martianovo alegorické rozprávanie a trivium menej dôležité, predsa len zohrávajú významnú úlohu v intelektuálnej histórii (Stahl – Johnson – Burge, 1971).

Obsah učiva jednotlivých predmetov kvadrivia doteraz stojí na antických vedomostiach. V súčasnosti sa už ale ne bavíme o hudbe sfér alebo o harmónií svetov, ako v roku 1619 opísal tento jav Johannes Kepler. Tento výnimočný astronóm, fyzik, matematik a optik si všimol, že pomery medzi krajnými uhlovými rýchlosťami planét sú bez výnimky harmonickými intervalmi. Dnes máme miesto toho exaktnú rovnicu Keplerových, Newtonových a Einsteinových zákonov. Lundyová a kol. (2015) píše o nedávnom výskume z NASA, ktorá starovekú hudbu sfér popisuje takto: „*celá slnečná sústava ako „vyladená“ rezonančná štruktúra, v ktorej Jupiter funguje ako dirigent.*“ (Lundyová a kol., 2015, s. 310). Nie je pochyb o presnosti starovekých disciplín a veľkej múdrosti vtedajších vzdelancov, ktorí sa pávom obracali s otázkami o vzniku a jednoty sveta na nebesia. Martianus Capella siedmym slobodným umeniam vdýchol život, ktorý bol dostatočne zrozumiteľný a prijateľný pre stredoveké zmýšľanie a kultúru a započal novú epochu školského vzdelávacieho systému. Vyučovaniu slobodných umení sa dostalo patričnej pocty a stalo sa kostrou stredovekého vzdelávania.

Z poznatkov, ktoré sa nám zachovali z antických čias, čerpáme dodnes. Celá naša civilizácia, školský systém, ako ho poznáme, čerpá z vedomostí grécko-rímskej kultúry. Nie je na svete študenta, ktorý by nepoznal mená ako Platón, Aristoteles, Cicero,

Pytagoras, Euklides či Aurelius Augustinus. Je důležité připomínat si, že bez těchto velikánů a starověké grécko-rímské kultury by současné společensko-vedné odvětví, jako i celková moderní věda vyzerali jinak. Společně s křesťanstvím je právě toto období považované za klíčový pilier západnej (európskej) civilizácie.

Slová, ktoré vyslovil Bernard, majster školy v Chartres, v 12.st. po Kristovi, sú aktuálne ešte dnes: „*Sme ako trpaslíci na ramenách obrov. Vidíme lepšie a ďalej než oni, nie však preto, že by sme mali tak prenikavý zrak a že by sme boli väčší, ale preto, že sme nesení a podopieraní ich monumentalitou.*“ (Riché – Verger, 2011, s. 11).

7 Použitá literatúra

ANDOKOVÁ, M. 2013. *Rečnícke umenie sv. Augustína v kázňach k stupňovým žalmom*. Bratislava: IRIS, 2013. 266s. ISBN 978-80-8153-000-5.

AUGUSTINUS, A. 2005. *Křesťanská vzdelanosť – De doctrina christiana*. Praha: Vyšehrad, 2005. 232s. ISBN 80-7021-740-5.

BILASOVÁ, V. a kol. 2008. *Dejiny etického myslenia*. Bratislava: Kalligram, 2008. 896s. ISBN 978-80-8101-103-0.

BOKOROVÁ, L. 2013. *Dejiny výchovy a vzdelávania I*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. 70s. ISBN 978-80-8082-740-3.

BRTÁŇOVÁ, E. 2013. *Úvod do kultúry stredoveku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. 101s. ISBN 978-80-8082-596-6.

CARROLL, L. 2016. *Alica v krajine zázrakov a za zrkadlom*. Bratislava: Slovart, 2016. 192s. ISBN 978-80-8085-930-5.

CONTE, G. B. 2008. *Dějiny římske literatury*. Praha: KLP – Koniasch Latin Press, 2008. 800s. ISBN 978-80-86791-57-9.

GELLIUS, A. 1987. *Atické noci*. Bratislava: Tatran, 1987. 240s. ISBN 061-050-87.

GROESCHEL, B. J. 2005. *Augustín: filozof, teológ, mystik*. Bratislava: Serafín, 2005. 192s. ISBN 80-8081-006-0.

HARE, R. M. – BARNES, J. – CHADWICK, H. 1994. *Zakladatelé myšlení*. Praha: Svoboda, 1994. 320s. ISBN 80-205-0363-3.

CHABADA, M. a kol. 2009. *Antológia: Patristika a scholastika*. Bratislava: Dobrá kniha, 2009. 472s. ISBN 978-80-7141-623-4.

KARFÍKOVÁ, L. a kol. 1994. Aurelius Augustinus: Křesťanství jako naplnění platonismu. In *Křesťanství a filosofie: Postavy latinské tradice*. Praha: Česká křesťanská akademie, 1994. ISBN 80-85795-08-6, s. 9-26.

KARFÍKOVÁ, L. – ŠÍR, Z. a kol. 2003. Číslo a ideje ve Staré akademii. In *Číslo a jeho symbolika od antiky po renesanci*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-018-7, s. 9-24.

- KARFÍKOVÁ, L. – ŠÍR, Z. a kol. 2003. Jan Jesenský, renesanční naturalismus a význam čísla sedm. In *Číslo a jeho symbolika od antiky po renesanci*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. ISBN 80-7325-018-7, s. 108-113.
- KENNEDY, G. A. 1999. *Classical Rhetoric and its Christian and Secular Tradition from Ancient to Modern Times*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1999. 360s. ISBN 978-0-8078-4769-5.
- KUDLÁČOVÁ, B. 2009. *Dejiny pedagogického myslenia I*. Trnava: Veda, 2009. 410s. ISBN 978-80-8082-303-0.
- KUMOR, B. 2003. *Cirkevné dejiny I: Kresťanský starovek*. 2. vyd. Levoča: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka, 2003. 288s. ISBN 80-968909-9-9.
- LUNDYOVÁ, M. a kol. 2015. *Kvadrivium*. Praha: Dokořán, 2015. 416s. ISBN 978-80-7363-732-3.
- MACROBIUS. 2002. *Saturnálie*. Praha: Herrmann & synové, 2002. 404s.
- PETROVIČOVÁ, K. 2008. *Docere ac delectare: Proměny římské naukové literatury*. Brno: Host, 2008. 308s. ISBN 978-80-7294-265-7.
- PETROVIČOVÁ, K. 2010. *Martianus Capella: Nauky „na cestě“ mezi antikou a středověkem*. Brno: Host, 2010. 220s. ISBN 978-80-7294-384-5.
- RICHÉ, P. – VERGER, J. 2011. *Učitelé a žáci ve středověku*. Praha: Vyšehrad, 2011. 272s. ISBN 978-80-7429-028-2.
- SPUNAR, P. a kol. 1995. *Kultura středověku*. Praha: Academia, 1995. 226s. ISBN 80-200-0547-1.
- STAHL, W. H. – JOHNSON, R. – BURGE, E. L. 1971. *Martianus Capella and the Seven Liberal Arts. Volume I. The Quadrivium of Martianus Capella: Latin Traditions in Mathematical Sciences 50 B. C. – A. D. 1250 by William Harris Stahl with a study of the allegory and the verbal disciplines by Richard Johnson with E. L. Burge*. [online]. New York: Columbia University Press, 1971. [1991]. Dostupné na internete: <https://www.pdfdrive.com/martianus-capella-and-the-seven-liberal-arts-volume-1-the-quadrivium-of-martianus-capella-latin-traditions-in-the-mathematical-sciences-50-bc-ad-1250-e167764101.html>. ISBN 0-231-03254-4.

SV. AUGUSTÍN. 1997. *Vyznania*. 4. vyd. Bratislava: Lúč, 1997. 453s. ISBN 80-7114-185-2.

SVOBODA, K. 2000. *Estetika svätého Augustina a její zdroje – Aurelius Augustinus: O pořádku – O učíteli*. Praha: Karolinum, 2000. 306s. ISBN 80-246-0090-0.

ZAMAROVSKÝ, J. 1982. *Bohové a hrdinové antických bájí*, Praha: Mladá fronta, 1982. 480s. ISBN 23-103-82.